

biblioteka
legende

MIODRAG
NIKOLIĆ

**BORO
VUKMIROVIĆ
RAMIZ
SADIKU**

**VESNICI
KOSOVSKIH
SVITANJA**

MIODRAG NIKOLIĆ

BORO VUKMIROVIĆ

i

RAMIZ SADIKU

VESNICI KOSOVSКИH SVITANJA

Gornji Milanovac, 1974.

BIBLIOTEKA LEGENDE

Recenzest:

IVO MATOVIĆ

Direktor:

ALEKSANDAR LAZAREVIĆ

Urednik:

RADMILO-LALE MANDIĆ

Uređivački odbor:

RADMILO-LALE MANDIĆ, MILIJAN JEREMIĆ
STANISLAV VUKELIĆ I IVO MATOVIĆ

Korice:

ALEKSANDAR SMILJANIĆ

Tehnički urednik:

BORIVOJE LOŠIĆ

Korektor:

SLOBODAN BAKIĆ

Izdavač:

NIP DEČJE NOVINE
Gornji Milanovac, Takovska 6.
Tiraž 3.000 komada

Stampa:

»LITOPAPIR« — Čačak

23. 164

Poruka: Sreća se stvara

Boro i Ramiz.

Imena koja se čuju u svakom razgovoru mladih i starijih, koja se susreću na svakom raskršću, u svakom mestu Kosova i širom Jugoslavije.

Kosovari, kako sebe popularno nazivaju žitelji ove naše socijalističke pokrajine, osećaju tu dvojicu svojih heroja delom sebe, svog vlastitog bića.

Boro i Ramiz su simboli svih onih koji su započeli odlučnu borbu za ovu današnjicu. Oni su i vesnici slobode, ravnopravnosti, savremenog, modernog života. To su ljudi i borci koji su govorili, poručivali i saborcima i onima koji će posle njih doći: sreće ne dolazi sama, nju ne donosi niko na dlanu, za nju se bori, ona se stvara!

Boro Vukmirović

Danas mladima sve to za šta su se Boro i Ramiz, sa hiljadama saboraca, borili i izborili, izgleda toliko prirodno da, naizgled, nisu ni postojali drugi putevi borbe. Ali nije tako. Postojali su mnogi pravci, mnogi putevi, ali su Boro i Ramiz ukazivali samo na jedan jedini — ovaj naš, socijalistički, jugoslovenski. I njime su dosledno koračali.

Borova i Ramizova borba, kao deo borbe koju su jugoslovenski komunisti počeli i razgarali za lepša svitanja današnjih generacija, poklič je budućnosti u uslovima početnog, mladog i agresivnog kapitalizma i ostatka odnosa žilavog feudalizma. Taj poklič je podrazumevao i zahtevao tako krupne napore, takve korake kakvi do tada nikada nisu preduzimani na kosovskim širinama. To je bio jedini put, jedini način da se u kratkom periodu savlada i preskoči mnogo šta od onoga što je u drugim krajevima naše zemlje vekovima lomljeno, protiv čega su se drugi već bili izborili, izbivši na šire puteve progressa.

Ramiz Sadiku

Radničke klase tada, može se reći, nije bilo na Kosovu. A i ono malo radnika koliko ih je bilo tek je započinjalo svoj radnički život, tek je zakoračivalo na puteve klasnog osvešćivanja, izbijalo na polazne položaje za odlučne juriše u klasnoj borbi, u sudarima.

Stanovništvo Kosova je bilo gotovo potpuno nepismeno. Čak su se za veoma učene ljude smatrali oni koji su umeli tek toliko da se potpišu, ili da sriču slova. Utoliko je borba koju su Boro i Ramiz počinjali, koju su, uprkos svim teškoćama, uspešno vodili — bila složenija, odgovornija, teža. I utoliko su njihove zasluge u borbi na-

roda za današnja, svetlija, sve lepša kosovska svitanja veće.

Podvojenost između ljudi različitih vera i nacionalnih opredeljenja za mnoge je izgledala nepremostiva. Za Bora i Ramiza to je bio izazov, dubok motiv za delovanje, za jačanje bratstva Albanaca, Crnogoraca, Srba, Turaka. . .

Bilo je to vreme kada je obespravljani Kosovar tek toliko zarađivao — kod poslodavca ili na parčetu sopstvene prljuse — da bi održao svoj goli život. . .

Zbog svega toga i baš u to gluvo i teško vreme, njih dvojica, Boro i Ramiz, pozivaju ljude Kosova i Metohije u borbu za novo društvo i nove odnose u njemu, za Jugoslaviju kao zajednicu ravnopravnih i zbratimljenih ljudi. Današnjost je tada mnogima, istina, izgledala suviše daleka, nekima i neostvarljiva, ali su je Boro i Ramiz jasno nazirali, tačno predstavljali onima koje su pozivali kao saborce, za nju su se istrajno, na čelu komunista ove naše pokrajine, borili. I u toj borbi sagoreli.

Svetlost Dankovog srca

Ipak, iako su bili dosledni borci i vizionari budućnosti, Boro i Ramiz su bili i ostali — obični ljudi. Sve ono što su želeli, za šta su se zalagali i za šta su se borili — nalazilo se ovde, na ovom tlu, u duši borbenog naroda ovog kraja i naše zemlje. Uostalom, to za šta su se Boro i Ramiz borili, što su svim srcem priželjkivali — bili su i principi komunističkog i naprednog radničkog pokreta naše zemlje u čijem su krilu njih dvojica rasli, čiji su bili verni, dosledni tumači i prvoborci.

Boro je veoma poznat na Kosovu, mada njegovo pravo ime i prezime bezmalo niko ne zna. Samo oni koji pasionirano prevrću po dokumentima znaju da se on zvanično zvao Borislav Vukmirović i da mu je borbeni nadimak bio Crni. Bio je srednjeg, gotovo malog rasta, sitnog, uvek nasmejanog lica, sa radničkim kačketom preko obrva. I upravo na račun Borovog malog rasta, šef agenata koji su ga, onako prebijenog i izmrcvarenog, mučili pred streljanje, reći će: »Čudno je da u ovako malom telu ima toliko snage, da u njemu živi tako veliko srce«! Bio je učenic, zatim kratko vreme zemljoradnik, a najduže politički radnik, i to u vreme kada se za to nije primala plata a

lako se stizalo u zatvor. On je sam sebe smatrao radnikom, i to običnim, najjednostavnijim.

Ramiz Sadiku je od svojih saboraca dobio i nosio nadimak Bacâ. Bio je višeg rasta, izrazitih, odlučnih crta lica, sa bujnom kosom i snašnim emocijama, mlad čovek nemirna duha. U biografiji mu kratko piše: student prava. A on je, takođe, najviše proveo u borbi za širenje bratstva i jedinstva, za razgaranje oslobodilačke borbe protiv fašizma.

Bili su, sem ostalog, skromno odeveni i skromnog ponašanja, puni čovekoljublja i oličenje poštenja. Zbog svega toga bili su i ostali tako dragi ne samo svojim savremenici već i svima onima koji su o njima bar nešto više čuli, pročitali. Njihov život je, u isto vreme, buran i običan. I toliko isprepletan sa legendom da je danas u kazivanjima o njima gotovo nemoguće razlučiti istinu od legende, što opet, ni za trenutak ne umanjuje lepotu njihovog življenja, veličinu njihovog revolucionarnog primera i doprinosa za današnjicu Kosova.

Tražeci za njih mesto u vremenu kome su pripadali, čije su bili crveno znamenje, neki savremenici su ih upoređivali s glavnim junakom pripovetke »Dankovo Srce« od Maksima Gorkog — znamenitog proleterskog borca i pesnika.

Kao što je Danko, misle oni, u toj divnoj priči svojim srcem u plamenu osvetljavao put izgubljenima, i Boro i Ramiz su od rane mladosti zračili lepotom i plemenitošću i ukazivali put ka ljudskoj sreći.

Za taj put, put bratstva i jedinstva, istinske slobode i progressa — Boro i Ramiz se nisu opredelili na osnovi znanja stečenog iz knjiga, iako su im i knjige, svojim porukama i poukama, iskustvom sabranim u njima, mnogo pomogle da sagledaju pravu istinu, da odrede prave životne ciljeve, da odmere svoje moći i moći naroda; ne, njih je na puteve borbe uputio sam život, ili ponajpre život. Obojica su rasla u Peći, gradu na Bistrici, u sredini gde su se narodi, tradicije i jezici neprestano mešali, dopunjavali, ali, na žalost, i sukobljavali.

Zbog svega toga oni, najverovatnije, drugačiji nisu ni mogli biti. Pogotovu ako se imaju na umu i podaci da je Boro rođen u Bugarskoj, da mu je majka Bugarka a otac Crnogorac, dok su njega mnogi smatrali Srbinom. U Ramizovoj kući se, pak, govorilo podjednako albanski,

srpskohrvatski i turski. Sam Ramiz je toliko drugovao sa Srbima i Crnogorcima da se od njih ni po čemu nije razlikovao, da su mnogi mislili da je on Srbin ili Crnogorac, što je za prave borce, uostalom, bilo svejedno.

Rasli su zajedno, svakodnevno se vidali. Borili su se zajedno. I zajedno su umrli. Zagrljeni. Na žalost i pre-rano, u trećoj godini rata, kada su samo nazirali lepša kosovska svitanja, ne dočekavši da vide rezultate borbe u koju su uveli hiljade Kosovara, u kojoj su pobeđivali i radovali se pobeđama, u kojoj su zajedno tugovali nad prolaznim porazima.

Po svom drugovanju, po zajedničkom ratovanju, po onom svom uzvišenom predsmrtnom zagrljaju pred fašističkim cevima, što je bio njihov poslednji i najuzvišeniji životni čin — Boro i Ramiz su ušli u sve čitanke, u sve istorije, u sva srca. I tu zauvek ostali. Kao simboli revolucionarne borbe naših naroda i narodnosti, simbol i zaloga bratstva i jedinstva.

Ramiz, jogunasti dečak

Sa septembrom u području Prokletija dolazi jesen. Daci polaze u školu. Septembra 1921. godine u školu je pošao i Ramiz Sadiku.

Još na kapiji Ramiz se odvojio od oca i odjurio svojim drugovima iz ulice. Sa neuređenog putića se podigao oblak prašine.

— E, ovako niko ne ume. Pogledajte!

Po glasu otac prepoznaje sina.

— Ah, nestaško. Dosta toga! — vikao je.

Na časovima, međutim, nije išlo sve tako veselo. Više nevolja je imao sa srpskohrvatskim jezikom, iako on za njega nije bio stran i nepoznat. Ramiz je mešao pojedine glasove i slova.

— Srpskohrvatski jezik nije ni lak a ni jednostavan — objasnio je prijateljski učitelj.

Albanski jezik tada se nije mogao čuti u školi. U Peći, kao ni van nje, nije postojala ni jedna škola u kojoj bi se na tom jeziku mogla da steknu bar osnovna znanja. Svi oni koji su želeli nešto da nauče morali su da uče na srpskohrvatskom. A to im je padalo teško, naročito u prvim godinama. Jezik se »lomio« i »zapinjao« kod mnogih glasova.

— Ovako govorimo u kući — pravdao se vižljasti mladić.

— U kući radi što hoćeš a ovde se traži kako ja kažem — rekao mu je strogi i stari uča.

Nešto kasnije usledio je prekor.

— Ništa od tebe, dečače!

Sutradan Ramiz nije pripremao svoju šarenu torbicu. Majka ga nekoliko puta podsetila na to, ali se on pravio kao da nije čuo njene opomene. Popravljao je, tobož, pocepanu cipelu. Najzad ona podviknu na njega.

— Ja više neću da idem u školu — promucio je skoro kroz plač. — Neću jer ne znam i ne umem lepo da čitam i pišem.

— Kako da ne znaš? Umeš, ali treba da naučiš još bolje, da onako lepo slaže reči kao u pričama... — ohrabrila ga majka i pružila mu torbicu.

Ramiz je pokunjeno uzeo torbicu i pošao bez uobičajenog pozdrava.

— Jogunko mali! — prekori ga mati.

Radom se sve savlađuje pa i neznanje. Ramiz je zaista dobro i brzo savladao srpskohrvatski jezik i prvi razred osnovne škole završio uz nagradu. Za dobro učenje dobio je šarenu, ljupku knjižicu. Na korici je nacrtan zmaj koji leti visoko, visoko — čak iznad oblaka.

Dodoše lopovi

Ali, pre toga, nekoliko dana nakon što je prekoračio školski prag, došla je na red mala, tada toliko popularna pesmica »Điha, điha, četir' noge...«

Ramiz je gromko ponavljao već naučene stihove. U ruci je držao sveščicu kao da je iz nje čitao već poznate reči.

Njegovo glasno recitovanje naljuti susetku, ženu inače uvek nervoznu, i ova ga preko ograde takođe gromko prekori.

— Dosta više, ćurane jedan. Šta se tu šepuriš ceo dan?

Dečačić se nije obazirao na opomene. Uporno je ponavljao iste rečenice.

Slušao je svoj glas kako odzvanja, šetajući pored jaza koji je takođe neprestano ponavljao svoju, istu pesmicu.

I kad mu se učinilo da u bistroj vodi spazi nestašnu ribicu, trže ga gruba lupa na kapiji. Pomislio je da je to nakostrešena komšinica.

Boro Vukmirović, Ramiz Sadiku i Dževdet Hamza
marta 1943. u Đakovici

Vrata su bila sasvim otvorena. Pored njih su stajala dva žandarna i jedan ugladeni gospodin u crnom odelu sa crnom tašnom ispod pazuha. Neko je od njih vikao:

— Mustafa Mulka Sadik.

Ramizov otac zabrinuto izađe iz kuće.

— Imamo nalog da pretresemo vašu kuću — kratko mu saopštiše.

Otac sleže ramenima.

Zavirivali su svuda: pod krevete, penjali se na tavan i nešto tražili oko stepenica.

— Vidite, kod mene nema ništa loše — odahnu otac pošto se sve tako dobro završilo.

— To ćemo još da vidimo! — preseče ga jedan žandarm i saopšti da je uhapšen.

Mali Ramiz je zaboravio na pesmicu. U dvorištu se sa svešćicom poigravao blagi povetarac, a on je trčao uskom ulicom i kroz plač kamenicama gađao žandarme.

— Lopovi, pustite mog tatu!

— Ako te uhvatimo iščupaćemo ti uši! — pretili su pazeći da ih koji kamen ne lupi po glavi.

— Lopovi, pustite mog tatu! — vikao je dalje Ramiz sve dok jedan žandarm ne pojuri za njim.

Uplakan vrati se kući. Majka je takođe plakala.

— Mama, kuda su odveli tatu?

— Ne znam, moj sinko — jecala je majka.

Nekoliko dana kasnije otac je došao ramajući na jednu nogu.

Slučajno poznanstvo

Boro je pohađao već treći razred osnovne škole. On je od Ramiza stariji tri godine.

Ramiz je rođen u Peći 21. X 1915. godine. Otac mu je radio na gradskoj trošarini, a majka mu je bila domaćica.

Boro je rođen u selu Burcigi u Bugarskoj (okrug Plovdiv) 26. VII 1912. godine. Budući građevinski radnik, otac mu je putovao po mnogim krajevima. Početkom ovog veka našao se u Makedoniji gde je učestvovao u čuvenom Ilindenskom ustanku 1903. godine. Pošto se izbavio turskog zatvora nastavio je put prema svojoj rodnoj Crnoj Gori, preko Bugarske. Tamo se oženio i dobio sina Bora, koji je kasnije imao još dva brata. Boro je u Peć stigao kada je imao nepune dve godine pa se nije ni drugčije osećao nego Pećaninom.

Pa iako je postojala ova razlika u godinama, za mlađalačke dane dosta velika, Boro i Ramiz su se upoznali u školi, tačnije rečeno jednog dana dok su se vraćali iz škole. I od tada su se retko razdvajali.

Jednom je neko »driblao« loptu i ova, slučajno, odskoči daleko od ulice. Stariji dečak naredi Ramizu da je donese.

Ali taj tek nije slušao ničije zapovesti, već šutnu loptu još dalje. Stariji učenik polete za njim da ga ošamari ali Ramiz zamače u prvo dvorište.

Tamo ga sačeka drugi dečak. Ramiz se uplaši. Ne, umesto očekivanog šamara dobi ohrabrenje.

— Ma, šta se bojiš?

Bio je to Boro. Prihvati Ramiza za ruku i nastaviše zajedno da se igraju.

— Pa vidiš da ovaj ima odličan šut. Bolji od tebe... — dobaci Boro svom drugu iz razreda.

Tako se rodilo poznanstvo i drugarstvo koje ih je za- uvek vezalo.

Svakodnevno su se vidali u školi i van nje, odlazili na izlete, igrali lopte i učestvovali u radu školskih liter- alnih družina.

Boro je završio šest razreda gimnazije sa osrednjim ocenama. Tada je ukinuta pečka gimnazija. Opet je došla jesen koja ovde najčešće donosi važne događaje.

„Tri koraka napred“

Boro se odvojio od svojih drugova. Sa povećom gru- pom vršnjaka 1931. godine krenuo je u Kikindu za koju je do tada samo čuo, i to na časovima geografije. U njoj je proveo više od godinu dana. Svakodnevno je odlazio na vežbe, marljivo čistio pušku i učio nazive njenih delova. Ni ovde se na prvi pogled nije ni po čemu isticao od os- talih vojnika — svojih vršnjaka. Utoliko je bilo veće iznenađenje kada ga jednog jutra komandir izvede pred celi stroj.

— Vukmirović Borislav tri koraka napred! — »pade« neočekivano naređenje.

On se zbuni. Pomisli da je prečuo. Pred stroj zakorači tek kada ga drugovi šapatom opomenuše.

Sa još jednim vršnjakom iz Bosne stajao je zbunjen pred celom četom. Komandir mu priđe i blago povuče za uho:

— Bistar si ti, vojniče, ali mi nekako ružno mirišeš — govorio je namrštenog lica, pružajući ruku u stranu kao da je dodirnuo nešto jako neprijatno.

Tu načini malu pauzu.

— I ne zaboravi momče, jezik nema rebra, ali od njega mogu da popucaju sva rebra i sve kosti.

Onda se obrati Bosancu:

— Ne umeš ni stoku da čuvaš a hoćeš nekakvu pravdu. Kakvu bi to ti pravdu želeo? Da to više nisam čuo. Je si li razumeo,

— Razumeo! — usledi odgovor.

Sve postade jasnije. I Boro oseti o čemu se radi, mada se nije mogao prisetiti šta je to pričao što bi zaslužilo ovakav prekor.

Komandir dade voljno i vojnici požuriše na doručak. Bosanac dohvati porciju i tapkajući po njoj stade na čelo reda prema kazanu.

— Baš me briga — čulo se njegovo glasno reagovanje. — Pravda će kad-tad pobediti. . .

Boro nije osećao glad. U razgovorima je postao oprezniji. Manje je pričao ali je osećao da se više motri na njegove reči.

— Izgleda miran, a sto đavola zna — čuo je komandirovu primedbu na svoju adresu.

No, kao što vetar ponekad brzo rastera oblake tako je i ovu nelagodnost odnelo naređenje o Borovoj prekomandi. Neočekivano je upućen u beogradsku đačku čet.

— Umesto da ga kazne on izvuče nagradu — zuckalo se.

Njemu je prekomanda zaista dobro došla mada nije znao da li je to kazna, nagrada ili slučajnost.

Može li se izmeniti priroda

Kada je skinuo vojničku uniformu Boro se prihvatio krampa i motike. U ataru sela Vitomirce, nedaleko od Peći, njegovi roditelji su kupili malo zemlje, pored one koju su dobili kao kolonisti nakon prvog svetskog rata.

To su bile utrine koje je trebalo sada obraditi. Trebalo je mnogo žuljeva da bi se na mesto šipražja dobila pšenica ili kukuruz. Boro je krčio šumarice, kopao kanale radi oticanja suvišne vode, orao, žnjeo i brao kukuruz. To-liko je zavoleo poljoprivredu da se čak trudio da pojedina znanja iz knjiga prenese na polja.

Tih godina se puno pričalo o fantastičnim rezultatima ruskog biologa Mičurina. Govorilo se da on stvara takve sorte vinove loze koje daju odličan rod u hladnom Sibiru i da kalemljeno trnje rađa ukusne šljive.

Boro je pokušao da na jednom stablu dobije jabuku, kajsiju i šljivu. Prethodno je naučio kalemljenje.

Prvi kalemovi su se dobro primili. Boro ih je s velikim ponosom svima pokazivao.

Možda je tako počeo i Mičurin. Možda se tu krije tajna da se i sa trnja dobiju plodovi voća. Samo, za to je potrebna vešta ruka. . .

Ali su se kalemovi kasnije skoro svi posušili. Ostala su samo dva ne naročito bujna stabla na kojima su radale dosta gorke džengarike i kajsije.

U hotelu „Korzo“

Seoski poslovi su Boru oduzimali dosta vremena. Zato su mu drugovi predložili da se ostavi poljoprivrede i zaposli u hotelu »Korzo« u Peći.

— To je za tebe »rođeno« radno mesto! — uveravali su ga.

Njegove roditelje a ni njega nije mnogo oduševljavala ta ponuda, ali je ipak prihvatio. Uostalom, ko će da bira posao u vreme kada se do njega tako teško dolazi?

Sedeo je na prolazu između kuhinje i šanka i beležio koliko kelneri iznesu čašica rakije i drugog pića i koliko prodaju tanjira jela. Dobro ga je tukla promaja ali mu posao zaista nije padao teško, a omogućio mu je svakodnevne, brojne susrete sa mnogim ljudima.

Ova godina je spadala u red onih rodnih godina ali i burnih po događajima u varošici koja se borila sa svim onim što se javlja u mestu koje nije ni tipično selo, ni varošica, a još manje grad.

Gazda Aca, vlasnik hotela »Korzo« ,reče mu jednog dana da popodne pođe u njegov vinograd. Nije objašnjavao zbog čega. Možda zbog toga što su deca počela da prave štete pa da ih zaplaši. Ili ima nešto da se radi?

Pri izlasku iz kafane pogled mu se zaustavi na velikom zidnom kalendaru, potamnelom od dima i prašine. Izdvajala su se samo krupna slova: septembar 1933.

Pognut i zamišljen koračao je stazama bujnog vinograda. Nije primetio odakle dođe gazda Aca sa još tri druga.

— Hajde, hajde... — pozvaše ga u hlad mlade trešnje.

Boro tek tada primeti da se radi o nečemu važnijem nego što je mislio.

— Na dnevnom redu je, drugovi, organizaciono pitanje. Ako se slažete onda da počnemo — započe sastanak Joco Ljumović.

Prisutni pogledom odobriše, pa govornik nastavi:

— Bora svi poznajemo. Toliko se godina kali. Mnogo puta je proveravan. Zbog toga mislim da s punim pravom može nositi naziv članom Komunističke partije Jugoslavije...

Nakon ovih reči prisutni su pozvani da iznesu svoja mišljenja.

— Suviše je miran, tih — primeti jedan.

Drugi su govorili o liku komuniste.

— I kad žandarmi klještima čupaju nokte, komunista mora da čuti i da ne izda svoje drugove.

Boro se prvo čudio da on nije komunista. On je mislio da je to već odavno. Ali kad je čuo ovo upozorenje posumnja u mogućnost da on može biti takav.

— To bi mogao da bude čovek nekih izuzetnih svojstava. A ja sam baš običan...

Upoređivao je sebe sa drugim i dođe do zaključka da je nejak za takve obaveze. Nije ni znao kakvi su pravi komunisti i šta se sve od njih očekuje.

Taman htede to i da kaže drugovima ali se nešto u njemu probudi: »Pa nisam, valjda, tolika kukavica!«

— Ne, nije me strah i ne bojim se nikakvih teškoća — reče kratko, uzbuđenim glasom.

Na čelu hrabrih

Jednog dana kod Bora u hotel navrati student Milutin Božović. Ispriča kako mu se gomilaju ispiti pa mora da ide u Beograd.

— A znaš šta tebe čeka?

Boro sleže ramenima.

— Ne znam, valjda da radim. . .

— To, upravo to — naglasi Milutin. — Moraš malo više da zapneš. . .

Pri oproštaju dobro mu steže ruku. Za Bora je dogovor bio zakon. Svojski je prionuo na posao.

Inicijator je sastanaka i razgovora o brojnim temama. Ilegalni materijal je kružio od ruku do ruku. Boro se starao da dođe do svih, da se sa svim tim što u njima piše dobro upozna i da se pojedini delovi, kada je to trebalo, napamet nauče. Ljutio se na svaku neurednost, na one koji su zakašnjavali na sastanke, ili su se, zbog straha od policije, bojali da izvršavaju zadatke.

Tako je Boro postao jedan od najaktivnijih, onda i malobrojnih pečkih komunista. Za njegovo ime je vezan dalji celokupni razvoj naprednog radničkog pokreta na Kosovu.

Pečki komunisti, njih petnaestak koliko ih je tada bilo, osećali su da ih nešto sve jače vezuje, da imaju sve više snage za rad i da, iako malobrojni, mogu mnogo da učine.

U tom periodu Svetislav Hođera je predstavljao čoveka o kome je cela Jugoslavija znala. Njegove fotografije su se često pojavljivale u novinama. A kako se ne bi i znalo kada je baš on osnovao »borbaše« — fašističku organizaciju na tlu Jugoslavije i to u ono vreme kada je fašizam u Nemačkoj činio svoje prve veće korake.

Obilazeći mesta širom zemlje i bučno najavljen — došao je i u ovaj grad, na ulazu u Rugovsku klisuru. Oko njega su se okupili predstavnici vlasti, a narod je pozvan da ga vidi i čuje.

Hođera je hvalio fašizam i njegove ideje, ali su njegove reči, umesto na očekivano odobravanje, naišle na proteste.

— Dole Hođera! Dole fašisti!

Sa tribina je upućen poziv da se narod smiri. Ali je on delovao kao poziv za još energičnije proteste.

— Ovo je varvarstvo! — rekao je nervozno Hodera i istog dana napustio grad.

Porodica Vukmirović — otac, majka i Boro

Bio je to prvi uspeh mladih pečkih komunista. Baš tih dana formirano je i prvo mesno partijsko rukovodstvo: Milutin Božović, Joco Ljumović, Andro Čukić i Boro Vukmirović, najmlađi, ali jedan od najvrednijih.

Na gradskoj trošarini

Jula 1930. godine Ramiz je završio četvrti razred gimnazije i položio malu maturu. U porodici je to bio značajan događaj. Ne samo zbog toga što je Ramiz doneo izuzetno dobre ocene već u prvom redu zato što je u njegovom školovanju i »gospodskom hlebu«
cela porodica videla izlaz iz svoje teške situacije.

Oboleli otac krenu u potragu za bilo kakvim poslom. No, svuda je nailazio na zatvorena vrata. Najzad se uputi svom šefu:

— Poznata vam je cela moja situacija pa vas kumim da nekako zaposlite Ramiza. Znae kakve ocene ima...

— Nema od toga ništa, čoveče!

Stari Jusuf je uporno molio svog šefa na trošarini, pa ovaj najzad popusti.

— Što me terate na zlo, ljudi? — saglasi se najzad šef da umesto Jusufa na trošarini može raditi njegov sin, ali da se o tome nikome ništa ne govori.

— Učinićete dobro a ne zlo, gospodine!

— Ako naiđe kakva kontrola, ja o tome neću ništa da znam — precizirao je šef.

U znak zahvalnosti Mula Sadik se duboko pokloni.

Sutradan je Ramiz rano ustao. Varošica je još spavala kada je s ocem stigao na malu trošarinu pored puta, prema Rugovskoj klisuri.

Rugovci su već hitali u grad sa drvima, čabrićima sira, kajmaka i sa velikim boščama vune...

— Za jedan tovar drva trošarina iznosi pet dinara, a za čabar sira dva — podučavao je otac sina u novom poslu.

Oko podne sa visokih rugovskih planina se nadneše tamni oblaci. U maloj trošarini zavlada mrak, a sa svih strana zavitla snažan vetar. Ubrzo poče tako snažna kiša kao da mesecima nije padala.

— O, ljudi! — donosio je pljusak odnekuda nejasne glasove.

Ramiz otvori vrata kroz koja jurnu voda. Na nebu sevnu munja i osvetli Rugovsku klisuru. U daljini se nareše ljudi.

— Ovamo, ovamo! — vikao je i trčao im u susret.

— Kakvo nevreme. Odavno nije bilo nešto tako — jдали su se, a sa odeće im se cedila voda kao da su se u njoj kupali.

Ispred trošarine su rzali uplašeni konjići.

— Mir, mir! — javljali su im se gazde više da im se oglase nego da ih umire.

— Pa kako niste ranije krenuli?

— Od rana jutra nas prate maleri. Prvo nam se slo-mio jedan točak na kolima. A sad nas uhvati ovaj kijamet.

— A šta prodajete? — po navici ih upita stari Jusuf.

— Rujevinu. Ovo šiblje za štavljenje i bojenje kože. Sada je ono najbolje. . .

Otac se okrenu sinu.

— Zaboravio sam da ti kažem. Za jedan tovar ruje-vine trošarina iznosi 20 dinara.

— Ama, nemojte, ljudi, pobogu! — uznemiriše se Ru-govci zaboravljajući na nevolje s vremenom. — Nemamo ni dinara.

Kiša se smirivala te otvoriše vrata tesne trošarine. Ramizov pogled je zastao na rujevini. Kiša je ubila, sle-pila, a voda se iz nje cedi u mlazevima crvenim kao krv.

— Ko će taj jad da im kupi?

Otac ne odgovori ništa.

Opštinske vlasti su ipak uskoro zaključile da im pri-hodi sa ove trošarine podbacuju. Zbog toga su starog Mus-tafu Mula Sadika, odnosno njegovog sina, premestili na sporedni put prema Budisavcima. Otuda su ionako pri-hodi bili neznatni.

— Samo nemoj i tamo da postupaš kao da se pripre-maš za narodnog poslanika! — opomenu šef svog služ-benika.

Fudbal i religija

Ako se u detinjstvu i mladosti mogu imati pasije onda su to za Ramiza bile knjige i sport. Čitanje i fudbal. Za njih je uvek imao vremena i nikada mu toga nije bilo dovoljno.

Prva grupa fudbalera u njegovom kraju je nikla sas-vim spontano.

— Mi smo prvi sportski klub! — zaključio je neko kada je štampa stidljivo počela da piše o fudbalskim utak-micama.

— Dabome, jesmo. Samo šteta što nemamo imena.
— Da se zove »Gajret« — (progres) predložio je dugonogi švrca.

— Odlično! — prihvati inicijativu Ramiz.

Tako je nastao jedan od prvih fudbalskih klubova u Feći. No, u isto vreme pojavilo se još nekoliko drugih, pa se počeo govoriti o stvaranju jedinstvenog, gradskog kluba. Za njega su potrebni najbolji, najsrčaniji igrači.

— Biće mesta i za nas! — pridružio se toj inicijativi Ramiz.

Neki njegovi drugovi osetili se malo uvredeni.

— Ovo je naš, muslimanski klub. A tamo je druga vera.

— Eh, eh — okrenu Ramiz prigovore na šalu. — Religija i fudbal nemaju veze. Važno je da se dobro igra.

A kad se uskoro pojavi omladinski napredni klub »Budućnost«, Ramiz je sa najvećim brojem svojih drugova stajao u redu njegovih osnivača. U njemu je više godina igrao levu polutku. Malo je ko mogao da ga nadmaši. Stizao je svuda.

Uveče su se obično okupljali u klupskoj prostoriji. Mala i skromno uređena sobica sa nekoliko stočića, šahom i sa par domina. Zidovi ukrašeni raznim plakatima i oglasima. Na istaknutom mestu slika kralja Aleksandra, vladara Kraljevine Jugoslavije. Levo i desno od njega kauboji iz filmskih reklama. Sasvim slučajno njihovi pištolji su bili upereni prema kralju.

Jednog dana 1931, pred sam sumrak — upadoše žandarmi. Pošto su sve pažljivo odmerili, primetiše kraljevu sliku u društvu kauboja.

— Banditi jedni!

Odatle su povelili nekoliko mladića. U žandarmerijskoj stanici su ih saslušavali pojedinačno. Kad uđe Ramiz, kaplar naduvenog stomaka je dremuckao i bez reči ga par minuta posmatrao, ili se bar tako njemu činilo. Pa, kao da se budi iz sna, procedi:

— Šta ti Turčine tražiš među ovim mangupima?

Ramiz je znao da ništa nije ružno učinio, pa slobodno odgovori:

— Prvo — ja nisam Turčin. Drugo — ja ništa ni od koga ne tražim, već volim fudbal i drugove.

— Vidi ti pametnjakovića — lenjo se pomeri iz svoje fotelje islednik, raskopča bluzu i Ramiza »počasti« sa dva vruća šamara.

— Ovo ti je poslednja opomena. Sada se gubi i da te više nisam video u tom klubu!

Ramiz pođe, uhvati se za kvaku, ali se seti da nije uvek dobro ni ćutati:

— To je moja stvar!

— Ne, već — moja! — odbrusi debeljko, pritisnuvši zvonce.

Na vratima se pojavi žandarm.

— Vodi ovog malog u »bajbuk«, da se nauči pameti i reda.

Par dana kasnije, dok je još grejalo toplo jesenje sunce, u trošarini pored puta od Peći prema Budisavcima okupilo se nekoliko mladića. Sunce se nalazilo na zenitu pa su seljaci retko nailazili.

— Ramiz je praktično i do sada bio u redovima Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Danas on to postaje samo zvanično — saopšti kratko mladić kudrave kose i pocepane košulje.

Ramiz je znao da mu je i otac pripadao Komunističkoj partiji. Istina, zbog toga je imao mnogo neprilika, ali je to svoje opredeljenje sa zadovoljstvom isticao. Dve godine kasnije, 1934, Ramiz će postati član Partije.

Opet u školi

Radost što je postao član Komunističke omladine nekako se stopila sa još nekoliko zadovoljstava. Otac se oporavio od bolesti pa je Ramiz mogao ponovo da nastavi školovanj. Ovde je samo povremeno radio. Ij prašine je ponovo izvukao već zaboravljenu školsku torbu i pošao u gimnaziju koja je u Peći ponovo otvorena.

Na prvom času je našao malo poznanika.

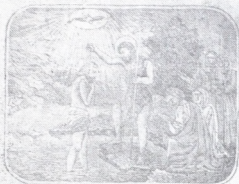
— Šta ćeš ti klipane ovde! — prekori ga školski poslužitelj.

Znatno viši od svih i po godinama stariji, Ramiz se zaista osećao nelagodno.

— Šta to kome smeta? — odgovori zbunjeno.

Jedva primeti Radovana Vukovića koji mu je išao u susret.

БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ

СВИДѢТЕЛСТВО ЗА СВЕТО КРЪЩЕНИЕ

№ 89

Вр. 1898

Въ *Киселево* _____ день на *Август* _____
 мѣсець отъ хилядо девстотинъ *Двадесет* година роди се
 въ *Фетреница* & *Младен* Епархия отъ право-
 славни родители *Акоша Вукмич* и законната му съпруга
Стефаня Вукмич отроче отъ *мъж* полъ,
 което се кръсти отъ доподписания свещеникъ *Гордана Рибич*
 и прихода на църквата Св. *Мученик Кръстьян* и
 се кръсти въ светото кръщение *Гордана* и въсприя
 отъ свещената служба отъ *Мисе М. Рибич*
 За увѣрение се дава настоящето свидѣтелство.

16/11 *Фетреница* 1912 г.

Епархииско свещеникъ *Секретарь Мисе Рибич*

Izvod iz knjige rodenih za Bora Vukmiroviča rodenog u Bugarskoj

— Kako je u školi, Ramo? — upita ga Radovan.

— Dobro, dobro.

— Ređaš li petice?

— Još ništa.

— Ali biće ih.

— Nadam se.

— Tebi to ide kao od šale — nastavi Radovan. — No ima ovde i nekih drugih poslova. Trebalo bi malo više raditi onako, u duhu naših pogleda, znaš. To za tebe neće biti teško.

— Pa ako umem. . .

— Probaj. Ovde već ima dosta vrednih. I oni će činiti što mogu. A ako nešto zapne — potraži Bora.

— Našeg Bora? — upita radosno Ramiz. — Pa onda nema problema.

Nije više razmišljao o razlikama u godinama i uzrastu učenika. Okupljao ih je, pomagao u učenju, organizovani su zajednički izleti. Sasvim nečujno, pečka gimnazija je ulazila u život grada. O njoj se prvo tiho, a zatim sve glasnije pričalo. A Ramiz je bio duša tog novog talasa, sekretar njene skojevske organizacije koja je unosila tu novu notu u njenom životu i životu grada.

Radnom narodu

Tako dođe i početak 1935. godine. U pečkom kraju je delovalo više mladih komunista i skojevaca. Posle duge, vrlo duge pauze, krajem 1934. rasturena su dva letka. U prvom, koji je nosio naziv »Radnom narodu Metohije«, objašnjavala se pozadina puta kralja Aleksandra Karađorđevića u Francusku i njegova pogibija u Marselju, dok je drugi bio namenjen »Radnoj omladini grada i sela, studentima i gimnazijalcima«.

Oba letka su naišla na snažan odjek u gradu. Boro se starao da stignu i u svako selo. Uveče je pripremao pakeće koje je izjutra, preko poznanika, upućivao poznanicima. Umoran od dnevnog rada i večernjeg pripremanja materijala, nije čuo kada su upali žandarmi u kuću. Probudila ga je majka. Skočio je iz postelje, ali je bilo kasno.

Žandarmi, sa policijskim pisarom na čelu, bučno uđuše u njegovu sobu, u kojoj su se na stolu nalazili leci, nekoliko knjiga i nešto papira.

Zadovoljan uspehom svojih službenika, načelnik sreza pečkog je istog dana biranim rečima o svemu potanko izvestio svoje starešine u Beogradu:

»13. januara t.g. izvršen je lični pretres i pretres stana i drugih prostorija i objekata u njima — Vukmiroviću Borisu, kasiru hotela »Korzo« u Peći i Radusinoviću Mitru iz Barića, radi pronalaska komunističkog materijala.

Izvršenim pretresom kod Vukmirovića Bore nađeno je:

- 1) 77 komunističkih letaka;
- 2) Komunistički list »Proleter«;
- 3) 132 tabaka pisaće hartije, forme i kvaliteta istovetnog sa hartijom na kojoj su umnoženi nađeni leci i
- 4) Tri knjige komunističke sadržine: »Srednjoškolski govore«, »Hitler osvajač« i »Novac u politici...«

Vežan lancem za bukov sto

»Na zapisničkom saslušanju Vukmirović je izjavio da je pomenuti komunistički materijal našao u ulici i odneo kući 9. januara t.g. u nameri da ga rasturi kao pripadnik komunističke ideologije i Komunističke partije« — nastavlja načelnik, i tu staje, valjda da se malo odmori, da smisli obrazloženje, pa nastavlja:

»Činjenica da je pomenuti komunistički materijal nađen kod Vukmirovića i njegovo priznanje da je imao nameru da rasturi komunističke letke koji su kod njega nađeni i da po svom političkom ubeđenju pripada političkim načelima komunističke stranke, Vukmirović je ovakvim svojim postupkom izvršio delo predviđeno i kažnjivo po članu 1. »Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi...«

A po tom Zakonu su pisanje, izdavanje i rasturanje letaka u kojima se govorilo o društvenim nepravdama, ili propovedao bolji život — proglašavani su zločinom.

Bora su u policiji ispitivali kako su najbolje znali i umeli, nadajući se da će doznati imena malobrojnih članova KP i u korenu uništiti KPJ na Kosovu. Strpali su ga u hladnu samicu i, s prekidima, tukli dva dana i dve noći.

— Zašto ćutiš? Mi sve znamo! — govorili su islednici. Boro se nije dao:

— Što sam imao da kažem — već sam rekao!

Trećeg dana su mu obećali da će prestati da ga batinaju ako kaže imena bar onih koji su umnožavali letke. No, kad ni to nije pomoglo doneli su platnene kese napunjene peskom i tukli ga do besvesti. Kad bi izgubio svest polivali bi ga vodom, pa opet iz početka — uzaludna su bila traženja imena članova KPJ i dugo batinjanje.

Sledeće nedelje žandarmi su dozvolili Borovoj majci da ga poseti.

— Kako si? — brižno je pitala.

— Dobro, majko — odgovorio je uz osmeh Boro, mada nije mogao da ustane sa hladnog betona niti da se odvoji od teškog lanca kojim je vezan za nogare masivnog bukovog stola.

Nije se žalio ni na batine, ni na zimu koja je za izmučeno telo bila teža od svega. Samo ju je zamolio da ceduljicu, koju je s velikom mukom napisao na komadiću cigareta-papira, dostavi njegovim drugovima. A na njoj je pisalo:

»Bez brige da ste drugovi. Nastavite rad«.

Oni su tako upravo i činili: izdali su novi letak da bi mu olakšali položaj.

Tek desetak dana kasnije mu je dozvoljeno da se prošetata po zatvorskom dvorištu. Kad tamo, ima koga da vidi — Ramiza.

Krenuše jedan drugome, ali njihov susret prekide stražar:

— Nije ovo šetalište! — prostreli ih očima.

Filozofsko razmišljanje

Prj kraju treće nedelje od hapšenja, Bora i Mitar Radosinović su izvedeni pred sud, bez advokata. Niko nije imao hrabrosti da se prihvati njihove odbrane. A tužbu protiv njih je zastupao niko drugi do jedan od istaknutih beogradskih policijskih stručnjaka za progon komunista. Zahahtevao je ni manje ni više nego da se Boro strelja.

— Polako, polako, gospodo! — branio je Boro sebe i druge. — Letke sam našao, a sem toga — u njima piše istina.

Tužilac je nervozno lupao pesnicom o sto:

— Naučićemo mi takve pameti!

— Vičite, samo nemojte i vi da podete putem žandarma pa da kundačite.

Sutradan, nakon petočasovne sednice sudskog veća, saopštena je presuda kojom se Boro osuđuje na sedam meseci strogog zatvora »zbog rasturanja protivdržavnih letaka i uvrede njegovog veličanstva kralja Aleksandra«. Mitar je dobio 18 meseci robjice.

Uložene su žalbe i sudski proces je obnovljen. Krajem juna 1935, nakon šest meseci provedenih u zatvoru, Boro je oslobođen.

Zbog tih istih letaka radi kojih je Boro dobio tolike batine i odležao šest mesecj u zatvoru, uhapšeno je i nekoliko učenika gimnazije, među kojima i Ramiz Sadiku. No, oni nisu izvedeni pred sud i ubrzo su pušteni, ali su u školi preduzete opsežne mere. Šire su đacima objašnjavani aktuelni događaji, a posebna pažnja je posvećena društvenim naukama. Profesori su se za te časove izuzetno pripremali.

— Osnovno pitanje našeg vremena je odnos između mišljenja i bića, duha i materije. Ima ljudi koji smatraju da je najvažnija materija. Ali, zar može biti išta živo bez duha? Duh je osnov svega, osnov života — obnavljane su teorijski i praktično davno prevaziđene teze.

Ramiz se usudi da se suprotstavi zvaničnom tumačenju sveta:

— Ja sam negde čitao da je materija, ipak, važnija. Od imućnog stanja ljudi zavisi, na primer, njihova svest. Ili, zar može biti duha ako nema materije?

— Da nisi čitao Marksa? — ironično ga prekide profesor.

U razredu se prvi put tada čulo za velikana nove epohe Karla Marksa.

— Čitao sam kod jednog pisca koji ima takode neko neobično ime — ozbiljno objasni Ramiz.

— Baš lepo. Onda nam za sledeći čas pripremi potpunije objašnjenje o tome šta taj tvoj pisac misli o onome što smo sada govorili.

Zvono je prekinulo dijalog. Teško je reći da li je to profesor ozbiljno govorio ili se podsmevao. No, kad se naredne nedelje pojavi u isto vreme Ramiz se ponovo diže.

— Šta je, šta hoćeš?

— Pa rekli ste mi da se pripremam i javim. . .

Profesor je već bio zaboravio o čemu se radi, ali prihvati njegovu ponudu.

— Negacija, negacija je opšti, važan i rasprostranjeni zakon razvitka prirode, istorije i mišljenja, zakon koji se

zadatak 7. 11. 36
 Popravak prvog pismenog zadatka, radnog 28-X-36

I - grupa

1. zad. Naći povišinu kruga opisanog oko trougla čija su temena: $A(2, 3)$, $B(-5, 7)$, $C(4, -5)$

iz jednačine kruga: $(x-p)^2 + (y-q)^2 = r^2$

$$\left. \begin{aligned} (2-p)^2 + (3-q)^2 &= r^2 & 4 - 4p + p^2 + 9 - 6q + q^2 &= r^2 \\ (-5-p)^2 + (7-q)^2 &= r^2 & 25 + 10p + p^2 + 49 - 14q + q^2 &= r^2 \\ (4-p)^2 + (-5-q)^2 &= r^2 & 16 - 8p + p^2 + 25 + 10q + q^2 &= r^2 \end{aligned} \right\}$$

$$\begin{aligned} -p^2 + 4p + q^2 - 6q - r^2 + 13 &= 0 \\ p^2 + 10p + q^2 - 14q - r^2 + 29 &= 0 \\ p^2 - 8p + q^2 + 10q - r^2 + 41 &= 0 \end{aligned}$$

$$\left. \begin{aligned} 14p + 12q + 16 &= 0 \\ -7p + 16q + 28 &= 0 \end{aligned} \right\} : 2$$

$$\begin{aligned} 7p + 6q + 8 &= 0 \\ -2p + 8q + 14 &= 0 \end{aligned}$$

$$p = \frac{-8-8}{7} \quad q = \frac{-76-8}{7}$$

$$-2\left(\frac{-8-8}{7}\right) + 8q + 14 = 0$$

$$\frac{2q+16}{7} + 8q + 14 = 0 \quad / \cdot 7$$

$$2q^2 + 16 + 56q + 98 = 0$$

$$58q + 114 = 0$$

$$q = \frac{-114}{58} = -\frac{57}{29}$$

$$-2p + 8\left(\frac{-76-8}{7}\right) + 14 = 0$$

$$-2p - 56p - 64 + 14 = 0$$

$$-58p - 50 = 0 \quad (-1)$$

$$58p + 50 = 0$$

$$p = -\frac{50}{58} = -\frac{25}{29}$$

oduda:

$$d = AC = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2}$$

$$d = AC = \sqrt{\left(-\frac{25}{29} - 2\right)^2 + \left(-\frac{57}{29} - 3\right)^2}$$

$$d = ? = \sqrt{\left(-\frac{25}{29}\right)^2 + \left(-\frac{57}{29}\right)^2} = 2 + 4 + \left(\frac{57}{29}\right)^2$$

$$r = \sqrt{\frac{625}{841} + \frac{100}{29} + 4 + \frac{3249}{841} + \frac{36}{29}}$$

$$r = \sqrt{645 + 2900 + 3361 + 3249 + 99 \cdot 6 \cdot 29}$$

$$r = \sqrt{27630} = 166,17 \quad r^2 = 4^2$$

Iz dačke sveske Ramiza Sadikua

manifestuje u životinjskom i biljnom svetu, u geologiji, matematici i istoriji...

Većina nije ništa od toga razumela. I sam profesor ga je slušao ne znajući šta da kaže.

— Pa, od koga si to čuo, jadni moj Ramize? — zabrinu se za njega. — Ja to nisam govorio. Gde si to čitao? Ja iz one knjige o kojoj sam vam pričao, iz Englesove knjige — objasni iskreno Ramiz. — Zove se »Antidiring«.

Profesor malo oćuta, pa dobroćudno nastavi:

— A je si li što od toga razumeo?

— Jesam! — ponosno reče Ramiz. — Gotovo celu knjigu znam napamet.

Školsko zvono se oglasi. U odeljenju nastade uobičajena galama. Profesor uze dnevnik i bez reči pode u većnicu.

Ovo je od danas ćelija KPJ

Nakon izlaska iz zatvora, juna 1935. godine, Boro je nastavio započeto delo mladog revolucionara, i to sada mnogo šire i sa još većim zanosom. Svuda je stizao. Nije on to činio zato što je želeo da bude nekakav izuzetak, da prkosi vlastima i žandarmima, već stoga što je borbu za bolji život naroda osećao vlastitim životom.

— Ja ne mogu i ne umijem biti drugačiji! — govorio je često.

Odlazi u Vitomiricu, Dobrušu, Istok i druga sela u okolini Peći, obilazi radnike na izgradnji pruge Kosovo Polje — Peć, graditelje puta kroz Rugovsku klisuru, a često je i sa nadničarima koji su se svakog jutra okupljali na pečkoj pijaci čekajući da im neko za koji dinar ponudi bilo kakav posao.

Boro je osećao njihove nevolje, pomogao im koliko je mogao, učio ih kako da prežive teškoće. Iz njihovih redova odabrao je smele i sposobne da se bore za ideale o kojima se maštalo.

Jednog popodneva nađe se u dobro znanom selu Vitomirici. Oko njega su sedeli radoznali seljaci ogrubelih dlanova i prodornih pogleda. Bora je običnim jezikom pričao o revolucionarnom radu i »zori koja se budi«.

— Vrijeme je da se organizujemo — govorio je on — da smelije mijenjamo sebe i druge, da se izvlačimo iz ovih nevolja i da ljudima kažemo da se može živjeti i bolje i ljepše...

Najstariji među seljacima Milutin Pavličić, zvani Brka, koji je prošao kroz sito i rešeto, grickao je svoj čibuk i merio svaku Borovu reč. Pošto ga je saslušao, reče:

— Vražiji je taj posao, ali pravo kažeš.

Posle dugog razgovora Boro je zaključio:

— Pa, eto, drugovi, mislim da smo se dogovorili. Ovo je od danas ćelija Komunističke partije Jugoslavije. Na vama je budućnost sela i od vas zavisi ugled Partije i u selu i van njega.

Bilo je to početkom oktobra 1935. godine.

Milutin Pavličić — Brka, Radoje Bošković, Rajko Medenica i Vaso Đukić se ozbiljno zagledaše.

— Trudićemo se! — neko kratko procedi.

I stvarno trudili su se, radili, dosta postigli.

Vitomirica je dala preko stotinu članova KPJ i boraca narodnooslobodilačkog rata.

Ministar nije održao govor

U Peći je 1936, nakon višegodišnje pauze, javno obeležen Prvi maj — međunarodni praznik rada. Na nekoliko mesta u gradu su osvanule crvene zastave. Prethodne večeri su gorele vatre na okolnim brdima. O tome se dugo govorilo. A onda su vlasti najavile »događaj decenije« — dolazak prvog voza u Peć. Na tu svečanost je pozvan narod iz mnogih okolnih sela, razumljivo uz ugledne političke i kulturne radnike.

Nosioci vlasti su želeli da puštanje nove pruge u saobraćaj, što je bilo svakako od krupnog značaja, pretvore u manifestaciju svoje snage i svoje »ogromne brige« za ovaj kraj i njegove ljude. Da bi sve to izgledalo što svečanije i uverljivije zamolili su ministra železnica dra Mehmeda Spahu da dođe u Peć i održi prigodan govor.

Članovi KPJ su smatrali da je to zgodna prilika za političku situaciju; da javno kažu kako se o narodu malo ko brine i da izraze svoje nezadovoljstvo privrednom i opštom politikom vlade i ljudi u vlasti koji su pre svega punili novcem svoje džepove.

— To je trenutak da se čuje naša i narodna riječ — objašnjavao je Boro komunistima.

I taj dan je došao. Jul 1936, praznik — Petrovdan.

Na peronu pečke železničke stanice i oko nje od ranog jutra pristiže svet. Ngde pre podne, kad je sunce dobro pripeklo, ravnim i zelenim poljima se razleže prvi pisak lokomotive. Ogromna masa naroda se zatalasa, jer je svako želeo da prvi ugleda voz.

Žandarmi popraviše opasače i bluze i zauzeše mesta. Jedni se rasporediše oko perona, a drugi užurbano pripremaju prolaz za ministra i druge odabrane zvanice.

Voz stiže zadihan i sav okičen cvećem. Praćen povećom grupom visokih funkcionera, ministar Spaho se svečano pojavi na vratima vagona. U znak pozdrava tromo mahnu rukom. Umesto radosnih otpozdrava odjeknu, međutim, jedan oštar glas:

— Dole vlada! Dole ministar!

Žandarmi pođoše u tom pravcu. Osmeh se izgubi sa Spahovog lica. Predstavnici pečke opštine su nešto naglas objašnjavali. Insistirali su da sve teče prema dogovoru.

Ministar se ipak odlučio da kaže ono što je već namislio. Izvadji iz džepa pripremljeni govor, ali se, opet, umesto očekivanih ovacija i odobravanja — čuše mnogobrojni uzvici i protesti:

— Živela sloboda! Hoćemo pravdu! Nećemo Spaha!

Uvređeni ministar strpa papir s govorom u džep.

Žandarmi su jurili tamo gde su uzvici bili najjači. Pred stanicom je zavladao haos. Jedni su jaukali, drugi psovali i ministra, i vlast, i voz. Žandarmi su tukli koga su stigli.

Kad se narod već rastrio, Boro se s nekoliko drugova vraćao u grad sporednom ulicom i govorio mu:

— Snažna je naša Partija. . .

U tom trenutku pred njima se stvoriše žandarmi na konjima i povikaše:

— Nećete nam uteći!

Tako je Boro ponovo stigao u zatvor. No ovog puta nije bio sam. Bilo ih je mnogo, toliko da u zatvoru nije bilo mesta za sve. Zato su neki sedeli i spavali u hodniku.

— Nije to ništa — šalio se Boro i hrabrio svoje drugove. — Ovdje se ljudi kažu, jačaju.

Nekolno dana kasnije Boro i njegovi drugovi su zatvorskoj upravi postavili zahtev da svim zatvorenicima obezbedi pristojan smeštaj, da prema njima bolje postupaju i da im dozvoli da primaju štampu.

Uprava o tome nije htela ni da čuje. Ali kad je zatvorenicima donet ručak iako od njih nije hteo da primi hranu.

— Uzeće kada ogladne — rekao je mirno upravnik zatvora.

Ipak, nije bilo tako. Zatvorenici nisu primali hranu ni sledeća dva dana.

Načelniku sreza je došla delegacija građana da protestuje zbog lošeg opoštovanja zatvorske uprave prema uhapšenima. Njemu su stizale i pismene opomene.

Zatvorska uprava je najzad popustila. Uvažila je većinu zahteva, a zatim je zatvorenike pustila kućama.

— Neka idu k' vragu! — laknulo je upravniku zatvora.

Za mlade članovi KPJ to je bila prva politička škola.

Hapšenje u manastiru Dečanima

Tu, u zatvoru, ponovo su bili zajedno Boro i Ramiz. Ramiz se u njemu već osećao kao »domaćin«... .

Ramiz je bio zaista od onih ljudi koji vole čoveka. Verovao je mnogo ljudima, ponekad i više nego što je to smeo jedan revolucionar.

Pred kraj školske godine nekoliko puta je sa drugovima odlazio na izlet u Dečane. Tamo se upoznao s tihim manastirskim monahom. Mladi monah delovao je kao vrlo skroman čovek i izazivao je ne samo pažnju već i sažaljenje svih onih koji su znali šta je siromaštvo. Poticao je iz puke sirotinje. Njegovi roditelji nisu imali ništa osim nekoliko koza i malo planinske posne zemlje. Jdino u čemu su bili bogati bila su — sitna deca. Osmoro, gladnih, golih i bosih mališana.

Reč po reč, monah se sprijateljio sa Ramizom i njegovim drugovima. Prijateljstvo se polako učvršćivalo, pa mu Ramiz ponudi i neke knjige na čitanje.

— Kad ti dosadi sveto jevanđelje ti prelistaj ovaj čitap — šalio se Ramiz.

Pri sledećem susretu mladi monah potrča u susret svom znancu:

— Knjiga je divna. Donesi mi još koju, ali da bude ovakva, znaš, lepa... .

Prva kosovsko-metohijska brigada

Ramiz čvrsto obeća da će ponovo doći na dan manastirskog sabora. Treći jun 1937. godine, praznik cara Konstantina i carice Jelene. Već od rane zore svet je sa skom dvorištu i oko njega nije se moglo proći od narosvih strana hrlio prema Visokim Dečanima. U manastir-da. Na sve strane su treštali ciganski orkestri, kolo je pocupkivalo, a prodavci su se nadmetali u hvaljenju i nuđenju svoje robe.

Dugo je Ramiz stajao u hladu starog hrasta. Čekao je mladog monaha. Sunce se već približavalo visokim dečanskim planinama, a monaha Gligorija Sokolovića nije bilo. Taman odluči da se vrati u Peć, pojavi se drugi monah. Ramiz ga upita za Gligorija.

— Tu je, sada smo bili zajedno — odgovori monah.

Nisu izmenili ni nekoliko rečenica, a neko ga dobro steže za ruku. Ramiz pomisli da je to Gligorije, ili neko od poznanika i s osmehom se okrenu. Ali imao je šta da vidi: čvrsto ga je držao žandarmerijski narednik Ilija Rajković.

— Opet ti ovde? — značajno reče čuvar vlasti.

Međutim, Ramiz se prvi put toliko zbunio da ne izgovori ni reči. Žandarmi mu uzeše iz ruku zamotuljak i raspakovaše ga. Sricalj su naslove knjiga: »Osnovni marksizam«, »Put intelektualaca«, »Valjci«...

— E, baš mi to treba! — cinički primeti narednik gledajući u knjigu »Put intelektualca«.

Oko njih se okupi radoznali svet. Jedni su nemo posmatrali šta se događa, a drugi glasno komentarisali:

— Komunist! Jeste li videli, uhvatiše komunistu...

Tog dana mnogi su prvi put videli »kako izgleda« komunist.

A imali su koga i da vide. Ramiz je visok, stasit, lepog lica, slika od čoveka.

Iz Dečana je Ramiz vraćen u Peć. Tamo su ga već čekali islednik i javni tužilac.

»Broj KT 87/37«, pisao je javni tužilac na arku papira, »Optužnica protiv Ramiza Sadikovića...« Ramiz je optužen »da sprovodi propagandu kojoj je svrha da se stvori ubedenje i raspoloženje kod drugih da treba menjati politički i društveni poredak u državi — čime je počinio zločin protiv Zakona o zaštiti javne bezbednosti kažnjiv po članu 3. Zakona o zaštiti javne bezbednosti...«

Na suđenju nije bilo mnogo publike, ali je zato bilo dosta britkih reči.

— Nikakav zločin ja nisam počinio! — odbacio je Ramiz celu optužbu.

Tužilac je mahao zaplenjenim knjigama.

— Zar ovo nije zločin?

— Kakav zločin? Zar se država plaši od nekoliko pohabanih knjiga?

Na vrtima sudnice pojavio se monah Gligorije.

— Šta je ovaj tamo propovedao? — požuri s pitanjem predsednik suda i ne spomenuvši Ramizovo ime.

Monah je stajao skrušen. Gledao je u ostatke od svojih opanaka i umazane pantalone sastavljene od krpa i tiho, stidljivo redao još veće optužbe:

— Rekao mi je, prvo, da zapalim manastir. A onda mi je rekao da se učlanim u Komunističku partiju.

Neki članovi sudskog veća se nasmejaše. I njima je to bilo suviše neubedljivo.

— Ima li pametnog čoveka koji tome može poverovati — viknu Ramiz ne tražeći dozvolu za reč. Slomili ste ubogog siromaha, pa će vam pričati sve što zaželite samo da bi očuvao parče manastirskog hleba...

Monah je stajao kao okamenjen.

Na kraju, ipak, ispade da je Ramiz kriv i dobi dva meseca zatvora. Ali propala je tužiočva zamisao da se takvom optužnicom Ramiz predstavi kod Srba i Crnogoraca kao neprijatelj pravoslavlja, a kod Albanaca kao otpadnik islamske vere jer »sarađuje sa srpskim kaluderima.«

Položen je temelj autonomije

U zatvoru je Ramiz stalno održavao vezu s Borom i bio je u toku svih događaja u gradu. Partija nije zaboravila na Sadikua, pa je, iako se nalazio u zatvoru, izabran u prvi Biro Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, osnovan početkom jula 1937. godine.

Do tog vremena organizacije KPJ na Kosovu nisu bile međusobno povezane. Organizacija u Peći je bila »na vezi« s organizacijom u Crnoj Gori, dok su organizacije u Kosovskoj Mitrovici i Prištini održavale vezu s Pokrajinskim komitetom KPJ za Srbiju u Beogradu. To je bilo razlog da se traži bolje, prikladnije rešenje: da se formira i po-

sebna organizacija za to područje rasparčano između tri abnovine.

Pečki studenti — komunisti na Beogradskom univerzitetu Miladin Popović i Radovan Vuković — razgovarali su o tome s višim partijskim rukovodiocima. Zatim je s tom zamisli upoznato glavno partijsko rukovodstvo KPJ, Centralni komitet koji se tada nalazio u Parizu. Centralni komitet je prihvatio ideju, ali je zahtevao da se prethodno na licu mesta ispitaju uslovi i mogućnosti za rad te organizacije. U partijskom rukovodstvu za Srbiju taj zadatak je poveren Momi Markoviću. Ali kako će on utvrditi da li je zaista potrebno posebno rukovodstvo za organizacije na Kosovu?

Put ga je vodio kod Bora Vukmirovića. Marković je otišao preko Kosovske Mitrovice u Peć gde je razgovarao sa Miladinom Popovićm, Borom i Androm Čukićem. Dugo su analizirali razloge i protivrazloge pre nego što su doneli konačan sud.

— Nije po sredi samo organizaciona strana, mada je i ona značajna. Mnogo značajnije je to što je ovo područje u mnogo čemu posebno, počev od strukture stanovništva i ekonomike pa do kulturnih tradicija — argumentovano je govorio Boro.

Mesec dana kasnije opet su se našli na istom mestu. Marković je doneo odobrenje da se, u okviru organizacije Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, formira posebno rukovodstvo za Kosovo i Metohiju.

Osnivanje Oblasnog komiteta

Početkom jula 1937. godine na Crnom vrhu iznad Peći održan je prvi, osnivački sastanak Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju.

Mirnim glasom Boro je saopštio da su od danas svi prisutni članovi Oblasnog partijskog rukovodstva i da svi odgovaraju za rad i budućnost partijske organizacije i radničkog pokreta u ovoj pokrajini. Zatim su podneti referati. Prvo je o političkoj situaciji u zemlji i svetu govorio Miladin Popović. Posle njega ponovo je uzeo reč Boro Vukmirović. Izložio je pregled stanja i razvitka partijskih organizacija na Kosovu i govorio o metodu rada komunista.

Ispred sebe je imao i neke listiće, u koje je s vremena na vreme pogledao.

— Celija mora da živi — naglasio je on — da osjeća život oko sebe i da traži najbolje mogućnosti radi širenja naše plemenite ideje. Sekretar mora da bude duša organizacije. On mora sve da vidi, svima da pomaže, u svemu da bude primer. . .

Boro je dugo još govorio o oblicima legalnog rada komunista u sportskim, kulturnim, omladinskim, sindikalnim i drugim organizacijama. Pričao je o seoskim mobama, saborima i radu odbora za raspodelu vode za navodnjavanje.

Delegati su ga pažljivo slušali. Prvi put su čuli za neke sektore rada. Boro je govorio i o značaju propagande. Potsećao je prisutne na lep primer komunista Kosovske Mitrovice (pokrenuli su nedeljni list) i zahtevao da se pronadu drugovi koji će slati dopise o životu ovog kraja i radu njegove organizacije KPJ za napredne listove i časopise koji izlaze u Beogradu i Zagrebu. Boro je dalje rekao da je malo članova Partije i da zato treba primiti nove, ali koje?

— Radnike, u prvom redu radnike — odgovorio je jasno, pomenuvši Trepču i prošlogodišnji štrajk rudara, zatim rudnik magnezita u Maguri (kod Goleša), pilanu u Peći...

Većina od dvadesetak delegata je, međutim, bila sa sela. A tamo radnika nema.

— I borbene siromašne seljake treba primati u Partiju — nastavi dalje Boro dok mu je pogled leteo prostranom Metohijskom ravnicom.

Delegati su znali da takvih ljudi ima u njihovim selima.

Osnivanjem Oblasnog komiteta rešeni su organizacioni problemi, omogućen je brži razvoj naprednog radničkog pokreta i položen je kamen temeljac današnje autonomije Kosova.

Istorijski proglas

Za Ramiza je 1938. godine bila značajna i zbog nekoliko drugih događaja. Postao je student Pravnog fakulteta u Beogradu. Tada je prvi put osetio da je politički život u celoj zemlji u vrenju. Video je kako se podstiču suprot-

nosti među narodima i krajevima. Gledao je kako se raznim smicalicama oduzima zemlja od siromašnih albanskih seljaka i kako se albanski živalj prisiljava na iseljavanje.

»Mesto vam je u turskoj Anadoliji« — pisale su najtiražnije novine.

Trebalo je pogledati istini u oči i ukazati na prave puteve koje vode rešenju tako teških problema.

Profesionalni političari nisu želeli da ih rešavaju već su na njima gradili lažnu popularnost. Naučni autoriteti nisu, opet, želeli da se bave takvim pitanjima.

Bez većeg iskustva, ali s mnogo dobre volje i iskrenosti tog posla su se prihvatili mladi komunisti. Studenti — komunisti uzeli su na svoja pleća najveći deo tog tereta. Rešili su da se politici iseljavanja javno, otvoreno suprotstavc. Napisan je letak u kojem je zahtevano da se obusta-

Ramiz Sadiku

vi iseljavanje Albanaca i da se prestane s oduzimanjem njihove zemlje. Ali kada je već sve dogovoreno, postavilo se pitanje na kojem jeziku i kako da se to objavi. Pošto se većina malobrojnih pismenih Albanaca služila ćirilicom zaključeno je da se letak štampa ćirilicom, na albanskom jeziku.

Ramiz je prvi put stajao uzdržan. Nije hteo da žuri. Zeleo je da se dobro o svemu razmisli. Razgovarao je s Borom. Složili su se da bi trebalo naći albansko pismo i na albanskom jeziku napisati proglas.

Ramiz je posetio svog rođaka i poznanika Đemu, koji je jedno vreme proveo u Albaniji. Pribeležio je albansku azbuku i na sledećim sastanku predložio da se letak štampa u isto vreme na srpskohrvatskom i albanskom jeziku. Uz taj predlog je dao i obrazloženje:

— Ako proglas štampamo ćirilicom na albanskom jeziku, time ćemo, svakako, imati trenutno veći efekat. Veći broj ljudi će ga pročitati. Međutim, mislim kao i Boro: da ne gledamo na trenutni efekat već na budućnost.

Sledećih dana u sve krajeve Kosova stigao je proglas s potpisima sedamdesetak studenata Beogradskog univerziteta, među kojima je stajalo i ime Ramiz Sadikua, odnosno Sadikovića, kako ga je zvanično prekrstila državna administracija. Letak je upućen Društvu naroda u Ženevi, predsedniku Francuske republike i vodama svih opozicionih stranaka u Jugoslaviji.

Glas istine probijao se na sve strane. U isto vreme letak je bio i prvi dokumenat u Jugoslaviji u kojem su ravnopravno upotrebljeni srpskohrvatski i albanski jezik (pismo).

Kada je Ramiz pozvan na saslušanje u policiju, gde mu je pokazan letak s njegovim potpisom, rekao je otvoreno:

— Da, potpis priznajem i tvrdim da je u ovom dokumentu rečena samo istina. To je sve što imam da izjavim.

Neće tuđu zemlju

Među onima koje je oduzimanje zemlje od Albanaca u srce pogadalo nalazio se Selim iz sela Rastavice, u pribrežnom delu ravnice između Dečana i Đakovice. I njemu je rečeno da ima »višak« zemlje, iako je jedva sastavljao kraj s krajem.

Pri susretu s Borom, sa kojim se poznavao odavno, jedva se pozdravi.

— Manj me — cedio je bezvoljno. — Zašto se zemlja ne oduzima od bogataša. Zar je to pravedno? I kome se daje? Tvojim Crnogorcima i Srbima!

— Neće biti baš tako — smirivao ga je Boro i objašnjavao da za oduzimanje zemlje od Albanaca nisu krivi Crnogorci i Srbi, već vlast, ova vlast protiv koje se bore napredni i poštteni Crnogorci i Srbi.

Selim ne očuta:

— To su samo priče.

— Pa pogledaj, Selime, koliko je Srba i Crnogoraca koji žive isto tako pa čak i lošije od tebe.

Agrarna komisija koja je oduzimala zemlju pod izgovorom da sprovodi agrarnu reformu bila je izuzetno ekspeditivna. I brzo je stigla do Rastavice.

Na polju koje je premeravano dugačkom čeličnom pantljikom okupilo se puno ljudi. Jedan od službenika katarske ekipe, podvezanih širokih pantalona, pobi beli kočić nasred Selimove njive. Drugi otvorj debelu knjigu.

— Miljo... Ovo je od danas vaša njiva. Plaćate pozem. . .

Pridoše da srećnom vlasniku čestitaju. Ali on stoji bez reči. Nikome ne pruža ruku.

— Ne, ja neću tuđu zemlju! Utrina je nešto drugo.

— A šta bi ti hteo, gospodine? Kraljevsku penziju? — upita ga zajedljivo šef komisije.

Selimova deca koja su pratila ceo razgovor odjuriše kući.

— Neće Milja našu njivu! — vikali su izdaleka.

Bolest koja se zove frakcionaštvo

U razvoju KPJ povremeno su se javljale krize i razne grupaške struje koje su ometale Partiju u izvršavanju svoje velike misije. Takva jedna frakcija pojavila se uoči drugog svetskog rata čak i među komunistima — zatvorenicima u Sremskoj Mitrovici. Među njima se posebno isticao Petko Miletić, svojevremeno član CK. Nasuprot tome o njemu i njegovom držanju pred policijom kružila je lažna legenda.

O Miletiću se i na Kosovu, među naprednim ljudima, mnogo pričalo. Pogotovo zato što je njegova porodica živela kod Vučitrna odakle su se vesti o njemu širile i dalje, okićene, umnožavale. Kad je u Peć došao instruktor CK KPJ zvani Lord, o Miletiću se još više i još lepše govorilo.

Tako su se i u organizaciji KPJ na Kosovu počele uvlačiti različita gledišta. Početkom 1939. godine taj unutrašnji crv duboko je zagrizao u zdravo telo. Odnosi su postajali sve nezdraviji i nesnošljiviji. U samom Oblasnom komitetu međusobne rasprave su izbile u prvi plan.

— Mi više ne znamo šta da radimo — primećivali su pojedini članovi Partije, ne videći u čemu je ceo spor, jer je Lord govorio jedno, Andro Čukić drugo, a Boro treće.

Zaista, šta se to događalo? Otkuda sada, odjednom, tolike razlike?

Lord je došao u Oblasni komitet po nalogu CK. Od njega su svi očekivali pomoć i iskreno su mu otvarali srca. I sam Boro je od njega dosta naučio i oduševljavao sa njegovom rečitošću i poznavanjem marksizma.

Na drugoj strani se nalazio Andro Čukić, »stari boljševik«, kako su ga mnogi iz milošte zvali. Stolar po zanimanju, učesnik u Oktobarskoj revoluciji. Čukić je imao partijski staž isto toliko dug koliko je bila duga istorija KPJ.

Međutim, i Lord i Andro vukli su svako na svoju stranu. Počeli su da održavaju sastanke svojih grupica.

Jedan takav sastanak zakazan je polovinom 1939. godine. No, Boro je za taj skup saznao i stigao kada je on već počeo.

Inicijator sastanka Lord govorio je lepim, kutnjastim rečenicama, kako je on to već umeo. Objašnjavao je svoj i Miletićeve frakcionaške stavove:

— Oblasni komitet se trudi, ali greši i šteti celoj Partiji, svima nama, celom naprednom radničkom pokretu...

Boro ga sa gorčinom prekide:

— Od koga si dobio ovlašćenje da sazivaš sastanak? Lord se malo iznenadi njegovom pojavom i primedbom, ali se brzo pribra:

— Ovo i nije sastanak, već samo razgovor. Želim da iznesem drugovima svoja osećanja i razmišljanja. Da bi sa njima iskreno porazgovarao o pitanjima koja nas tište, u kojima greši i Centralni i Oblasni komitet...

— Što to nijesi rekao dok je ovdje bio delegat CK? Je li to ta tvoja iskrenost? — pitao je Boro, obelodanivši u isti mah njegove namere. — Nijesi nas obavijestio da si partijski kažnjavan na robiji i posle robije i to baš zbog Miltića, zbog grupaštva. A drugovi su ti naložili da

nam to kažeš. Nijesi bio iskren ni kada si išao u Vučitrn. Za tebe je, a ne za seljake, kako si govorio, Petkova kuća bila čaba. Ti hoćeš da zavedeš drugove i da ih odvojiš od Partije...«

Žubor izvorske vode

Lord je ponovo uzeo reč. Uveravao je prisutne u pravilnost svojih pogleda, podsećajući ih da su organizacije u drugim mestima »na njegovoj strani«.

— Ako se ne postupi po ovim mojim predlozima — pretio je — onda će ove organizacije prekinuti vezu sa Okružnim komitetom. Lord je kasnije promenio svoje poglede i poginuo kao partizanski borac.)

— Drugovi su zavedeni — odgovorio je energično Boro. — I to ne svi. Pravi komunisti će ostati u Partiji!

U tom teškom času javio se i Andro sa svojim zahtevima o stvaranju »čiste radničke Partije«. Pre toga je smislio »teoriju« po kojoj se Partija ne može boriti »na svim frontovima«. O tome je čak napisao dugačko pismo Centralnom komitetu KPJ.

— I ti ćuti! — dočeka i njega, s prekorom, Boro i iz džepa izvuče njegovo pismo.

Andro se zbuni, jer je mislio da je to pismo već stiglo u Centralni komitet i da se već radi na stvaranju Partije po njegovim koncepcijama.

— Pišeš ovdje kako si kičma radničkog pokreta na Kosovu i Metohiji. Zar dolikuje jednom komunisti da se hvali, a ovamo odbija zadatke, jer, navodno, mora da zarađuje za hleb? Kao da mi drugi ne treba da jedemo. Govoriš kako si čist kao suza, a ovamo krijući od svojih drugova, šalješ pisma i optužuješ ih za desna skretanja. Takvi stavovi nemaju ništa sa komunističkim moralom.

Među prisutnima je vladala tišina. Niko ni reči da progovori, ni šum da se čuje. Samo je Borov glas podsećao na žubor čiste izvorske vode:

— Umesto Partija da radi u narodu, da se omasovi pokret, vi je cijepate i želite da je pretvorite u organizaciju za svađe, smicalice i grupašenje. Ne damo mi to! I znajte: pravi komunisti će ostati u Partiji!

Frakcionaši su uskoro otpali, a pravi komunisti su ostali. Mnogobrojni poslovi su pali na Bora, Milevu Vu-

ković i Ramiza Sadikua. Njih troje danonoćno su bdeli da se sačuva ono što se moglo sačuvati i brže prebroditi frakcionaštvo ta opaka bolest. Ona je konačno savladana početkom jeseni 1939, kada je za političkog sekretara Oblasnog komiteta KPJ izabran Miladin Popović, student prava, dok je Boro, u svojstvu organizacionog sekretara Oblasnog komiteta, nastavio rad na učvršćavanju i omasovljenju partijskih redova i naprednog radničkog pokreta u celini.

Govornik sa stoličice

Boro i Ramiz su stizali svuda gde je bilo potrebno, i to uvek u pravom času.

Tako je bilo i 7. aprila 1939. Osvanuo je miran i sunčan dan. U tom času iz Rima su poleteli bombarderi na malu i nekaku Albaniju, našeg suseda.

Ministar spoljnih poslova fašističke Italije grof Čano ustao je izuzetno rano, upravo kada se nad Rimom oglasio prvo zvono sa vatikanske katedrale. Hitao je avionom da lično posmatra kako granate i bombe ruše gradove i sela Albanije.

»To je prekrasan doživljaj!« — zapisao je taj fašista i Musolinijev zet u svom dnevniku.

Svet je ćutao kao da se to njega uopšte ne tiče.

»Bolje je imati prijateljstvo s Italijom nego se zameriti zbog jedne Albanije, pogotovu kada se ionako ništa neće izmeniti« — pisao je jedan veliki svetski list. Tako su, na žalost, mislili mnogi. Tako su mislili i zvanični predstavnici Kraljevine Jugoslavije.

KPJ se nije moglo da pomiri s takvom politikom. Koristeći se svim sredstvima s kojima je raspolagala, ona je digla odlučan glas protiv okupacije Albanije. U isto vreme je pružila punu podršku albanskom narodu, koji se, skoro goloruk, uhvatio u koštac s nadmoćnijim osvajačem.

— Kakva niskost i kratkovidost! — protestovao je Ivo Lola Ribar sa ostalim beogradskim naprednim studentima protiv fašističkog divljaštva u Albaniji.

Komunisti Kosova su pisali letke, sakupljali dobrovoljce za odbranu Albanije, na zborovima razotkrivali namere fašista.

Boro i Ramiz su hitali iz jdnog u drugo selo. U selu Bijelom Polju su stigli u nedelju. Na livadici, pored male

ГОДИШЊЕ СВЕДОЧАНСТВО — GODIŠNJE SVEDOČANSTVO

Име и презиме *Борис Вукмировић* рођен *16. Јула 1928* год. *Београд* обл. *Београдска* обл.

Училиште *Београдска* у овој школи шк. год. *1928/29*

Врста *Математика* разред *Шести* и овај успех: *добра*

Име *Математика* разред *Шести* и овај успех: *добра*

Београдска — Ветовска	<i>добра (3)</i>
Српско-хрватски језик — Српско-хрватски језик	<i>добаран (2)</i>
<i>Латински</i> језик — језик	<i>добаран (2)</i>
<i>Француски</i> језик — језик	<i>добаран (2)</i>
<i>Италијански</i> језик — језик	<i>добаран (2)</i>
језик — језик	
Земљопис — Земљопис	<i>одличан (5)</i>
Историја — историја	<i>дн. добар (4)</i>
Природопис — Природопис	<i>добаран (2)</i>
Физика — Физика	/
Хемија — Хемија	/
Математика — Математика	<i>добаран (2)</i>
Нацртна геометрија — Нацртна геометрија	/
Филозофска пропедевтика — Филозофска пропедевтика	/
Хигијена — Хигијена	/
Цртање — Цртање	<i>добаран (2)</i>
Писање — Писање	/
Гимнастика — Гимнастика	<i>добра (3)</i>
Певање — Певање	/

Владње *прекрсно (5)* вредноћа *добра (2)*
 Изостанци *1* неоправдани

Ученик је с *добаран* успехом свршио *Шести* разред
 (Дн. Бр. *112* 28 Јула 1929 год. у *Београду*)

Директор — *Ј. Т. Коцић*

(Својеручно потписано)

Факсимил сведочанства Бора Вукмировића о завршеном шестом разреду гимназије

krčme, okupilo se dosta sveta. Odnekuda je doneta stoličica sa koje je govorio Boro, a zatim je reč uzeo Ramiz:

— Možemo li mi da gledamo mirno kako vršlja fašizam nad ovim svetom? Zar možemo hladno posmatrati da jači uništavaju slabije i siromašnije?

— Ne možemo! — odgovaraju seljaci.

— Dabome da ne možmo! — potvrđuje Ramiz. — Mi moramo biti na strani pravde, u ovom slučaju na strani slabijeg. Zato se moramo svim sredstvima suprotstaviti agresiji i pomoći narodu Albanije.

Okupljeni su aplauzom odabrali njegove reči. Odatle su Boro i Ramiz krenuli u selo Banju, zatim u Novo Selo, i tako redom. U predahu Ramiz je na jednu poznatu melodiju pevušio nove reči:

»O, Albanijo, pokorena fašizmom,

Gde su tvoje slobodarski ideali...«

— Pa ti ode u pesnike — našalio se Boro.

— Pesnik sam onoliko koliko si ti slikar — odgovori spremno Ramiz, šaleći se na račun Borove upornosti da skicira likove Marksa, Lenjina i drugih vođa revolucionarnog radničkog pokreta.

Susret s drugom Titom

Avgusta 1940. Boro, Miladin Popović i Ali Šukrija krenuli su za Crnu Goru. Tamo se pripremala Osmo partijska konferencija Pokrajinskog komiteta za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. Boro je već godinu dana član najužeg pokrajinskog rukovodstva i osećao je potrebu ne samo da prisustvuje konferenciji već i da učestvuje u njenom radu.

Na konfrenciji u selu Barama Žugića, kod Šavnika, analiziran je protekli rad i određeni naredni zadaci. Kad se rasplamsala diskusija, Boro oseti potrebu da i sam nešto kaže:

— Ja bih rekao nekoliko riječi o iskustvu u Metohiji i na Kosovu o tome šta se može učiniti, ako postoji dobra volja i svijest ljudi, elastičnost i upornost komunista...

Ukazao je zatim na one oblike političkog rada koji su omogućavali brzi razvoj i širi uticaj naprednog radničkog pokreta. Isto tako potsetio je na greške, kako bi se one izbegle na drugim mestima.

Tek pred kraj prvog dela konferencije obavešten je da je tu i generalni sekretar KPJ.

— To je drug Tito — šapnu mi jedan od delegata.

Na kratkom odmoru Tito pride Boru:

— Delegat sa Kosova?

Bora se osmehnu i potvrdi.

Tito se interesovao za politiku u tom kraju i o pojedinostima o kojima je već Boro govorio.

— Lijepa su ti zapažanja — rekao je generalni sekretar na kraju razgovora.

U novi Biro, najuže rukovodstvo Pokrajinskog komiteta, ponovo je izabran Boro Vukmirović.

Otkobra 1940. s Miladinom Popovićem krenuo je na još duži put.

Na čuvenoj konferenciji u Zagrebu

Kad zahuktalj voz stade među velike građevine, Boro prepoznade Zagreb, grad u kome je prethodne godine, za vreme vojne vežbe, kao vojnik proveo nekoliko dana. Od železničke stanice do Dubrave išli su sporednim ulicama. Obazrivo su ušli u kuću gde se već nalazilo mnogo ljudi.

Zidovi velike dvorane, u kojoj se održavala istorijska Peta zemaljska konferencija KPJ, bili su ukrašeni parolama: »Živjela komunistička internacionala«, »Proleterii svih zemalja ujedinite se!«.

Boro je s pažnjom pratio svaku reč. Kad se za govornicom pojavi drug Tito s referatom »O dosadašnjem radu i zadacima Partije« srce mu zaigra.

»Poznajem ja druga Tita« — reče u sebi.

Boro je upijao svaku reč, urezivao u svoje pamćenje svakog govornika. Još više oseti snagu Partije i veličinu ideala za koje se bori.

Konferencija je tekla. Ređali su se govornici. Posle izbora novog Centralnog komiteta usledio je izbor devet kandidata za članove CK KPJ.

Tito je čitao predlog.

— Za kandidata za člana Centralnog komiteta predlažem druga Crnog, radnika iz Metohije — reče Tito i pokaza rukom na Boru.

Boro se trže iz svojih misli. Ne manju radost je osetio kada su čitani zvanični dokumenti:

»Peta zemaljska konferencija prihvata predlog drugova delegata iz Metohije i Kosova da se partijska organizacija te Oblasti odvoji od Crne Gore i da se Oblasni komitet Metohije i Kosova izravno poveže sa CK KPJ«.

U tom zaključku Boro prepoznade Popovićeve i svoje stavove i povuče Miladina za rukav:

— Evo vidiš, dobar je naš predlog!

Govor ispod hotelskog balkona

Dani i meseci su brzo prolazili. U borbi, u okupljanju antifašista. Partijska organizacija na Kosovu je bivala sve veća, sve jača. Došao je i istorijski mart 1941. godine.

Sporazum o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom fašističkom paktu zvanično je opisivan kao izvanredan uspeh, ali ga je narod nazvao pravim imenom: izdaja. Širom zemlje počeli su protesti.

Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju upravo je zasedao u selu Breženiku kod Peći, radi dogovora o tome šta da se radi u tom kraju. Razgovor tek što je počeo, a ukućani javiše da je iz Peći na biciklu stigao neki mladić kudrave kose. Kaže da se zove Mehmed Šoš.

— Neka uđe! — reče Miladin.

Mladić zadihano i uzbuđeno uđe i pruži ceduljicu u kojoj je stajalo da je tog jutra, 27. marta 1941, izvršen vojni udar i da narod, putem demonstracija, diže glas protesta zbog potpisivanja Trojnog pakta.

Miladin i Boro se požuriše u Peć. Narod se slivao sa svih strana. U centru grada se pevalo.

Dok se Boro dogovarao s drugovima o rasporedu demonstranata i parolama, naiđe policijski pisar Lazarević.

— Ja sam hteo, gospodo, da vam čestitam i da vas zamolim da utičete na mladi svet da bi održali red i mir. Jer, znate, dobio sam neka naređenja iz Beograda, pa ne bih želeo da se koristim njima.

Boro ga dobro zagleda:

— Kad već govoriš o naređenjima, pogledaj da ne nose jučerašnji datum.

Prisutni se grohotom nasmejaše. Jer: jučerašnja vlada danas nije značila baš ništa.

Na svim većim raskrsnicama i u centru grada smeњivali su se govornici: »političari od zanata«, koji su tra-

žili da se nova vlada oslanja na zapadne sile, i na drugoj strani, pripadnici KPJ, koji su govorili o istinskoj slobodi i neophodnoj saradnji sa Sovjetskim Savezom, prvom zemljom socijalizma.

Pred samo večer na balkonu hotela »Korzo« pojavio se advokat Zonić, okružen grupom svojih pristalica.

Ispod balkona, na ulici iznet je kafanski sto. Uz glasnu podršku prisutnih, na njega je podignut Boro, oko kojeg je stajala grupa komunista. Kako se mrak već spuštao, neki od njih su držali upaljene baklje koje su mu osvetljavale lice.

— Radni ljudi Peći i okoline — počeo je Boro, — ja vam govorim u ime Komunističke partije Jugoslavije. Govorim vam u ime one Partije koja se više od 20 godina pod najtežim uslovima bori protiv nenarodnih režima, za istinsku slobodu i demokratiju, da se poštuje volja naroda i njegove težnje... Ovim događajem naša borba nije završena. Ona tek predstoji. Zato sve vas prisutne, i one koji nijesu ovdje, Partija poziva u tu veliku i časnu borbu do konačne pobjede.

Zatim se obratio Albancima.

— Zajedno sa Srbima i Crnogorcima, zajedno sa svim ostalim narodima Jugoslavije treba da se borite protiv svega što ne valja. To je put vaše sreće i sreće svih zajedno.

Pored Bore je već stajao policijski pisar:

— Dosta si pričao. Sidi dole!

Prisutni članovi KPJ tek tada primetiše ko se došunjao do njihovog govornika. Potegoše toljage, te se pisar brzo izgubi, a Boro je još dugo izlagao politiku i ciljeve KPJ.

— Bolje rat nego pakt! — orilo s na sve strane.

Na frontu kod Daruvara

Ramiz se tada nalazio daleko od svog rodnog grada — u Bjelovaru gde je služio vojni rok. Kad je pošao tamo potkraj 1939. godine za njim je, komandi, stiglo opširno pismo:

»Okoreli komunista... Više puta hapšen... Opasan za sredinu...«

Pismo je zabrinulo komandanta puka i on je upozorio potčinjene starešine da o Ramizu povedu računa.

Srećom, život ne teče po planovima i naređenjima. Ramiz je brzo stekao dosta prijatelja među vojnicima i oficirima.

U aprilu 1941. dogodilo se ono čega su se svi bojali, što su svi očekivali: Nemačka je iznenada napala Jugoslaviju. Kad su sirene oglasile taj događaj, vojnici su doručkovali. Mnogih oficira, međutim, nije bilo nigde. Uzalud su ih kuriri tražili.

Za deo oružja, opet, nije bilo dovoljno municije. A kao vrhunac svega — niotkuda naređenja o tome šta da se radi, gde da se angažuje puk.

Na kasarskom krugu okupila se grupa oficira i vojnika iz bataljona u kom je bio i Ramiz.

— Ovo je tragedija... Strašno!... Sramota! — sa uzbuđenjima su govorili.

Ramiz je trezveno razmišljao:

— Od našeg jadikovanja niko neće imati nikakvu korist. Nego, da se mi prihvatimo puške, pa kom opanci, kom obojci!

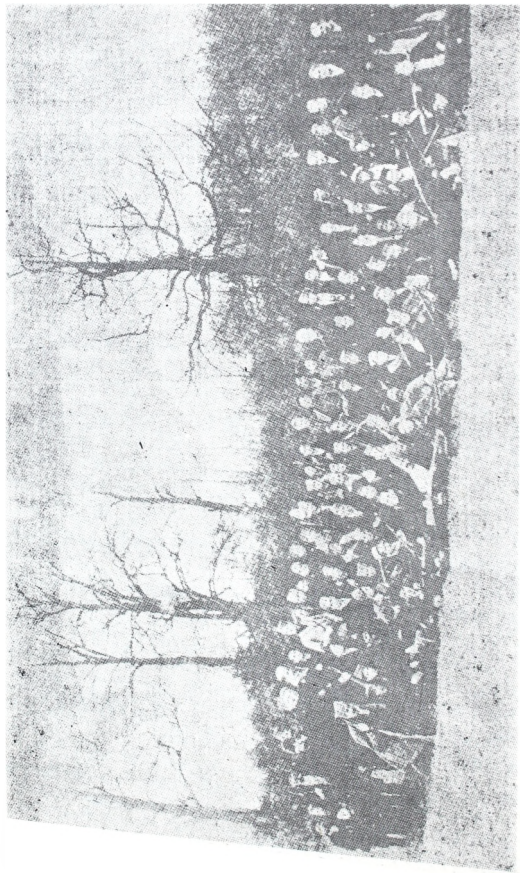
U tom trenutku su već stizale vesti, istina neproverene, ali porazne: da su nemačke i mađarske fašističke trupe prešle Dravu i da prodiru prema Virovatici.

Prvi bataljon se užurbano pripremio i krenuo u tom pravcu. Komandant puka je samo odmahnuo rukom. Niti se suprotstavio tome niti je glasno odobravao postupak bataljona.

Kod Daruvara su se susreli s nemačkim jedinicama. Plotuni su odjekivali s jedne i s druge strane. Nemački napad je odbijen.

Glavna bitka je vođena sledećec dana. Nastupile su mnogo jače nemačke snage podržane artiljerijom i avijacijom. Pored Ramiza grunu granita i već na početku boja tu za uvek ostade komandir njegove čete.

Po podne se stroj Prvog bataljona veoma proredio. I druge jedinice koje su učestvovala u toj borbi pretrpele su velike gubitke. No ni fašisti nisu prošli bez velikih žrtava, mada su se probili i osvojili grad.

Kosovski partizanski odred u Jablanici 1943.

Okupirana ali ne i pokorena

Od škole i školskog dvorišta Nemoi su načinili logor. U njemu su zarobljeni vojnici bespomoćno očekivali sudbinu.

— Ne gubimo moral i nadu, ljudi! — opominjao je Ramiz svoje saborce koje je hvatala panika. — Potrebno je da i ovde organizovano delujemo, da se čuvamo, da jedni drugima pomazemo.

Nekoliko preživelih komunista razišlo se po tom mravinjaku. Da čuvaju ljudski ponos, hrabrost i nadu u bolje dane.

Hrvatski narod im je, sa svoje strane, pritekao u pomoć. Slao im je hranu i odeću. Da bi oslobodili Ramiza, pripremljena je »posebna veza«.

Tri dana kasnije Sadiku je već bio na putu u svoj kraj.

— Došao si kao poručen — dočekali su ga kao svog starog poznanika drugovi iz Zagreba kuda ga je vodila »prva veza«.

Naredne noći, zajedno sa njima, Ramiz je rasturao po gradu letke Komunističke partije Jugoslavije.

— Naša zemlja je osvojena ali nije pokorena! Nama borba tek predstoji! — pisalo je u njima krupnim slovima.

Na drugoj strani, na Kosovu, Boro je pokazao veliko junaštvo. Jedinice Kosovske divizije su od prvog dana pružile okupatoru žestoki otpor. Puk kome je Boro pripadao vodio je punih deset dana borbe protiv Nemaca i Italijana u području Suve Reke, Prizrena i Kuksa (varošica u Albaniji).

Glas razuma

Okupatori su rasparčali Kosovo. Veći deo su prigrabili Italijani i pripojili svom protektoratu »Velikoj Albaniji«, manji su zadržali Nemci, u okviru »Nedićeve Srbije«, a nešto su darovali i svojim saveznicima bugarskim fašistima.

Organizacije KPJ na Kosovu su proređene, jer su sem ostalog mnogi komunisti izginuli, pa su teško među sobom uspostavljale vezu. Nevolja je bilo sa svake strane.

Okupatori i domaći izdajnici podstiču i propagiraju nacionalnu mržnju i nepoverenje, iseljavanje Srba i Crnogoraca, paljenje njihovih kuća. Drugi, opet, traže osvetu, prete. Niko nije predveče siguran da će živ dočekati sutrašnje jutro.

Boro se svakodnevno kretao među izbeglicama. Mnogi su ostavljali kuće u plamenu. Nekima su i bližnji izginali.

U toj ljudskoj nesreći, u izgubljenosti, jadu i mržnji, Boro govori o budućnosti, o sreći koja se stvara ljudskom snagom, o boljem vremenu koje će doći, o bratstvu i jedinstvu Crnogoraca, Srba i Albanaca i svih ljudi uopšte.

— Nijesu krivi Albanci za ove patnje — govorio je izbeglicama. — Iza svega toga stoje fašisti i begovi. To je njihovo djelo. Zar ne vidite da vas i mnogi Albanci ispraćaju suznih očiju?

Neki nisu hteli ni da ga čuju.

— Pričaj ti to drugome!

Boro se nije ljutio:

— Pa zar nijesmo mi, Srbi i Crnogorci, u njihovim očima godinama izgledali krivci za njihove nevolje?

Kroz Peć je defilovala kolona tužnih izbeglica, sa onim što se moglo u trenutku poneti, i tim nesrećnicima je tu istinu trebalo stalno ponavljati.

— Eto vam vašeg bratstva! — dočeka Bora na ulici sredovečna žena sa crnom maramom i nejakim detetom u naručju.

— O tome ćemo drugi put razgovarati — smirivao ju je Boro i poveo svojoj kući da nahrani dete.

Kada je nekoliko dana kasnije odlazila, ona poljubi Bora i reče mu:

— Od danas si mi ti brat, jer drugoga brata nemam. Ubijen je prošle nedelje. I oprost. . .

Sa njom je pošao Albanac, Uka Gaši, da joj pomogne u putu. Ispratio ju je daleko od Peći, do iznad Čakora.

Noć u planini

Istovremeno su širom zemlje tekle pripreme za naredni ustanak. U okviru tih poslova trebalo je hitno za Crnu Goru da se prebaci velika partijska štamparija, koja je

neposredno pred okupaciju Jugoslavije iz Beograda dopremljena u Pantinu, kod Kosovske Mitrovice.

U Peć je dopremljena baš kada je u gradu održavana velika fašistička manifestacija. Nekoliko ljudi je premlaćeno zato što nisu pozdravili fašističku zastavu. Jedan student je na ulici ubijen.

Kad se predveče smirilo orgijanje okupatora i domaćih izdajnika, Boro je pošao na žitnu pijacu. Kupio je nekoliko džakova kukuruza. Sutradan je ovde došao kamion. Freko štamparskih mašina složeno je žito.

Pored Pavla Jovičevića, šofera, Hajra Šaranovića i Sima Džakovića, koji je došao iz Podgorice (današnjeg Titograda) da prihvati štampariju, sa njima je pošao i Boro.

Kamion je polako izašao iz grada i još sporije brektao uz Rugovsku klisuru. Za njim je ostao i visoki Čakor i već su stigli u Murinu, gde je postavljena nova »državna granica«. Izadoše stražari. Površno pogledaše u džakove i odobriše put.

Nešto pre izlaska na vrh Trešnjevika, pred sam mrak neočekivano stade motor. Boro, Pavle i Hajro su ostali pored kamiona i štamparije. Vedra planinska noć je stezala pa je studen prodirala do kostiju, iako je leto bilo na prigu. Kad stiže sutradan drugi kamion nevolje se zaboraviše. Brzo su prevalili visoki Trešnjevik i već su se bližili prema selu Bare. Tu, pored puta, naiđoše na jedan usamljeni nemački vojni kamion. Oko njega nigde nikoga.

— Ne bi bilo loše nešto da uzmemo — dogovoriše se.

Boro i Pavle podoše da skinu cirađu i uzmu bar alat.

Tek što su se popeli kad se iza krivine pojaviše dva nemačka kamiona. Vojnici uperiše puške u njih, a oni su se pravdali:

— Hteli smo da vidimo šta se dogodilo i da kamion prebacimo do vaše najbliže komande — nekako objasniše više rukama nego rečima.

Predveče su stigli u selo Zaticu, kod Podgorice. Hajro je dodavao sa kamiona štamparske delove, a Boro i Pavle ih nosili u jedan kućerak.

Nisu osećali zamor. Ali kada su pošli na počinak primetiše da su im se košulje potpuno raspale a leđa pomodrela od teških metalnih delova štamparije.

Brz na jeziku i na delu

Krajem maja Ramiz je iz Zagreba došao u Peć. Grad se potpuno izmenio.

Na sve strane su tutnjali italijanski tenkovi, a vojnici su pobednički paradirali. Na čelu »nove vlasti« zaseli begovi: Sefedin-beg, Dževdet-beg, Tafit-beg... i kako se sve nisu zvali.

Oni su okupatore proglasili oslobodiocima albanskog življa. A okupatori, da bi se takvima predstavili, uveli su administraciju na albanskom jeziku, otvorili škole itd, ali su sve to držali pod sigurnom kontrolom. Neuki i neupućeni nisu znali gde je istina.

— Ne verujte tim pričama! — objašnjavao je Ramiz svojim sunarodnicima svuda gde je stizao. — Nema slobode dok je fašizam u zemlji!

Mnogi su se čudili tome otkud Ramiz sada brani ovu zemlju u kojoj je toliko hapšen, tučen i svakojako zlopaćen.

— Ova gruda je naša — pokušavao je mirno da objasni Ramiz. — Ja sam se borio protiv onog režima, ali za ovu zemlju, za Jugoslaviju kao zemlju slobodnih i ravnopravnih ljudi.

Okupatori i domaći izdajnici su osećali njegovo prisustvo. I činili su sve da ga nekako pridobiju za sebe.

— Sada si nam potreban više nego ikada — laskali su Ramizu i nudili lepe položaje.

— Opština je naša, vlast je naša, pa biraj, Ramize. Od predsednika opštine pa dalje... Ili, možda, hoćeš da te pošaljemo u Rim da završiš pravni fakultt?

Ramiz je stezao zube. Jedva se savladao da glasno ne kaže ono što je mislio i osećao o toj »vlasti« i onima koji su u njoj. Sem toga, bilo je potrebno da se s tim ljudima još razgovara, da pokuša da ih uveri da su ne samo na lošem putu već i na putu izdaje.

Upravo tih dana se sastao Oblasni komitet KPJ. Razmatrana je mogućnost da se proširi uticaj komunista u redovima albanskog stanovništva.

Neko od članova Oblasnog komiteta u šali reče:

— Pa neka Ramo prihvati neku od ponuda.

— Razmišljao sam o tome, drugovi — reče ozbiljno Ramiz. — Ali kako da budem u službi okupatora? Vi znate da sam ja brz na jeziku... .

— I na delu! — dobaci neko.
— Planuću negde, pa šta će biti...
Predlog je prihvatio tek kada ga je i Boro podržao.

Dva vuka

U odlasku kući, na ulici je sreo šefa finansijske uprave.

— Ramize, zašto oklevaš da saraduješ s nama? Sada je naš trenutak... .

— Ali ja ne znam šta bi mogao da radim — oprezno će Ramiz.

— Posla ima koliko hoćeš. Kod mene, na primer: ubiranje prihoda, šetnja po selima, uživanje!

Slušajući sagovornika Ramiz je razmišljao: »Pa to i nije loše. Bio bi u dodiru sa ljudima, a to je upravo ono što je potrebno...«

Tako je početkom avgusta 1941. godine Ramiz Sadi-ku postao finansijski službenik u varošici Istoku. Pokazao se kao loš službenik, ali dobar propagator oslobodilačke borbe.

Desetak dana po stupanju na službu u njegovu kancelariju bahato uđe beg, načelnik sreza.

— Dva vuka ne mogu u jednom toru! — grmnu beg umesto da se pozdravi. — Ti si komunista, a ja veliki i pravi Albanac.

Iako se Ramiz nije nadao toj poseti, ne osta mu dužan:

— Ja sam veliki komunista i pravi Albanac, a ti si samo fašistički skutonoša!

Begu krv udari u lice:

— Zapamtićeš ko sam ja!

Ramiz zgužva spise koji su mu bili na stolu, baci ih begu pod noge i zauvek napusti kancelariju.

— Tek imamo da razgovaramo, beže! — ne ostade mu Ramiz dužan.

So i hleb starca Idriza

Pre ovog događaja, sredinom jula 1941. godine, na putu za Crnu Goru je, u selo Vitimiricu kod Peći, stigao Mitar Bakić, istaknuti partijski radnik. U Crnoj Gori je već plamtio narodni ustanak.

U Vitomirici je pripreljena grupa koja je dobila zadatak da prebaci Mitra u Crnu Goru i da se poveže sa crnogorskim ustanicima. Tako su sa Mitrom na put pošli Miloš Gilić, Vidra Kovačević, Jašo Šaranović, Pero Stanišić, Milutin Božović i Ramiz Sadiku.

Išli su obazrivo, sporednim putevima. Bez teškoća su stigli do sela Lipe u Rugovskoj klisurii. Njihov vodič Selim Džema vešto je zaobilazio sva opasna mesta.

A od sela Lipe počinju velike, prave planine. U njima je teško naći čoveka usred belog dana, a kamo li u ovoj tamnoj i gluvoj noći. Svi su računali da su prošle sve opasnosti. I umesto tihih koraka započeo je razgovor. Ne očekivano ih trže ne tako daleki pucanj. Odmah se zatim

Miloš Gilić sa grupom partizana na planini Malesiji 1943. god.

čulo dovikivanje, pa se ubrzo cela grupa nađe u obruču naoružanih ljudi.

Neko je iz grupe pokušao da, na nemačkom, pita šta je po sredi.

— Vi ste komunisti, a ne Nemci! — usledio je odgovor od onih koji su stezali obruč.

Bili su to čobani koje su naoružali okupatori i poverili im da »gospodare planinama«. Sada im se pružila prilika da opravdaju poverenje koje su im ukazali fašisti.

Pošto su razoružali celu grupu odlučili su da ih odmah streljaju.

Međutim, u kritičnom trenutku obrati im se Ramiz na albanskom jeziku:

— Draga moja braćo,

Odlučili ste da nas streljate. Neka tako i bude. Mi ne molimo za milost, ali pre nego što to učinite moram da vam kažem nekoliko reči. . .

Čobani se uskomešaše. Ču se šapat: »pa to je neko od naših«.

— Hoću da vam kažem — nastavi Ramiz — da su italijanski i nemački fašisti, i svi drugi koji vam se pod njihovim zastavama predstavljaju dobročiniteljima, veliki neprijatelji i Albanaca i komunista i svih drugih poštenih i čestitih ljudi. To su vuci u jagnječim kožama. Ostavili su vas u ovoj divljini ne zato što vam žele sreću, već da bi ste ih čuvali od onih koji vole slobodu i koji se bore da i vi živite kao ljudi.

Naoružani čobani su poново raspravljali o tome šta s njima da rade. Jedan stariji čovek priđe komunistima i reče im:

— Podite sa mnom!

Na vratima svoje brvnare svakome pruži po komadić hleba, a potom se vrati svojim seljanima koji su večali o streljanju komunista.

— Ovi ljudi su jelj moj hleb! — rekao im je kratko starac.

Naoružani čobani su znali što to znači.

Dići ruke na goste značilo bi podići ruku i na domaćina, starog Idriza Uku, na njegovih pet sinova, na celo njegovo pleme.

Pre svanuća grupa komunista je srećno stigla do prvih partizanskih baza u Crnoj Gori, a Ramiz se zadovoljno vratio na Kosovo.

Tri ratna sastanka

Praksa često demantuje očekivanja i želje, pogotovo u ratu. Suprotno procenama mnogih komunista i anti-fašista, fašističke snage su još postizale uspehe na mnogim stranama.

A to je bila osnova na kojoj su se umnožavali izdajnici. Oslobođilačkom pokretu su time stvarane nove teškoće.

Pa ipak, baš onog dana kada je u Srbiji pukla prva ustanička puška, 7. jula 1941, ovde je formiran vojni komitet za Kosovo i Metohiju na čijem je čelu stajao Boro Vukmirović. Osnovano je i nekoliko pozadinskih partizanskih jedinica. Ali je glavna bitka još dugo vođena za ljude, dakle, više rečima, a manje oružjem. Trebalo je pre svega razobličiti okupatorovu propagandu i čoveka po čoveka pridobijati za narodnooslobodilački pokret.

U nizu teškoća došla je još jedna. Oblasni komitet je pretrpeo ozbiljan gubitak. Miladin Popović, politički sekretar OK, uhvaćen je na putu za Crnu Goru i interniran u centralnu Albaniju.

Najveći teret borbe sada je ponovo pao na Bora. Sada je on obavljao i svoju staru dužnost — organizacionog sekretara i novu — dužnost političkog sekretara OK KPJ. Za dvojicu je radio: obilazio organizacije, okupljao ljude, ulivao veru u pobedu.

Partijski redovi su se povećavali. Oko zastave Komunističke partije okupljali su se najsvesniji i najprogresivniji sinovi i kćeri Kosova.

U avgustu 1941, prvi put od dolaska okupatora, sastao se Oblasni komitet u širem sastavu, a u decembru je održan drugi sastanak. U februaru 1942. su se u selu Vitimirici članovi Oblasnog komiteta našli na okupu po treći put zajedno s aktivistima iz cele Pokrajine.

Boro je podneo glavni referat. Kao i uvek, govorio je sažeto, jasno. Svaka njegova reč bila je kristalno jasna. Evo jednog odlomka iz tog izlaganja, sačuvanog za istoriju:

»Do povučemo rezime orge (organizacije): početkom decembra i danas:

a) *Decembar*: dva MK (mesna komiteta). Ni o tome se nije imalo pregleda. U drugim mestima haos.

Svega članova u to vrijeme oko 150, a to polovina pećka orga (organizacija).

b) *Danas*: prema posljednjim izvještajima, imamo četiri MK: Uroševac sporan. — 37 ćelija sa 302 člana, u koje nijesu uračunate još neke ćelije.

Imamo prodora gdje uopšte nije bilo partorga (partijskih organizacija).

Ali jedna konstatacija: počelo se raditi komunistički, ali ne još zadovoljavajuće. Jedan od najvećih nedostataka partorga: nijesu se našle forme kako da se prodre u šiptarske mase. Pripremati ustanak i vojevati revoluciju ne može se bez tih masa koje su najbrojnije«.

Sa komunistima Albanije

Oblasni komitet KPJ preuzeo je mere da se poveže s komunistima Albanije. Bilo je to u skladu sa sugestijom koju je drug Tito dao Miladinu Popoviću i Boru Vukmiroviću još na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj u Zagrebu u jesen 1940. godine. I u skladu sa opštom solidarnošću porobljenih naroda.

Početkom jeseni u Tiranu je upućen Dušan Mugoša, član OK, da se upozna s prilikama u Albaniji i da ispita mogućnost oslobođenja Miladina Popovića. Sledećeg meseca su u Vitimiricu stigli predstavnicj najjačih komunističkih grupa u Albaniji.

U ime KPJ s njima su razgovarali Boro Vukmirović, sa još nekoliko svojih drugova. Boro je pažljivo slušao izlaganja predstavnika iz Albanije o političkim prilikama u njihovoj zemlji. U svoj mali notes ubeležio je utiske: »Moglo se utvrditi da može doći do jedinstva ako drugovi s obje strane makar malo kritički istupe«.

Na kraju razgovora Boro je izneo ono što se njemu činilo da je važno da bi se osnovala jedinstvena Komunistička partija Albanije. Predložio je:

»1. Da odmah dođe do niza sastanaka između grupa. Da one iznesu svoja mišljenja i stavove, da samokritički istupe, sve da se komunistički prodiskutuje.

2. Da se izabere privremeno rukovodstvo.

3. Da se napišu teze o jedinstvu Partije, iznoseći greške i teze o situaciji i radu.

4. Da se privremnom rukovodstvu predaju sve organizacije i svi ljudi. Da se prenesu na članstvo teze i da članovi shvate šta se pred njih postavlja. Izabrati mjesne i okružne komitete da bi se došlo do najboljih rukovodilaca.

5. Prilikom sprovođenja teza u život ko se pokaže dobar ostaviti ga, a sve slabe i kolebljive izbaciti.

1941. godine
Beleška Bora Vukmirovića sa sastanka sa komunistima Albanije održanom u selu Vitimirici kod Peći u jesen 1941. godine

Beleška Bora Vukmirovića sa sastanka sa komunistima Albanije održanom u selu Vitimirici kod Peći u jesen 1941. godine

6. Istovremeno, početi s akcijama (misli se na oružane akcije protiv okupatora) ukoliko snage dozvoljavaju».

Predstavnici komunističkih grupa Albanije zadovoljno su se vratili kući.

Početak novembra 1941. godine stvorena je Komunistička partija Albanije. U prvom pismu koje je uputio drugu Titu, Boro je sa zadovoljstvom javio: »Oblasni komitet je proveo u djelo direktivu — povezati se s komunistima Albanije«.

U drugom pismu sekretar OK je saopštio da su u Albaniju delegirana dva naša čoveka — Miladin Popović, kojeg su iz logora oslobodili albanski komunisti, i Dušan Mugoša. »Oni se tamo nalaze već deset meseci« — pisao je Boro. — »Stvorena je Partija. U svim gradovima formirane su organizacije. . . Prvi put su komunisti istupili javno. Još prije mjesec i po dana formirani su partizanski odredi u južnoj Albaniji. . .«

Na kraju tog pisma od avgusta 1942. godine Boro je predložio: »Zahtjev drugova, kao i nas, je da radio »Slobodna Jugoslavija« govori i na šiptarskom. Imalo bi nevjerojatnog odjeka. A ako imate vezu s Moskvom, da i ona govori bar pet minuta«.

Uzmi moj kaput

Ramiz Sadiku je zajedno s Borom na svim poslovima. Iako mu to niko ne kaže on oseća pre svega svojim zadatkom brigu za širenje ideja narodnooslobodilačkog pokreta među Albancima. Jer u njihovim redovima bilo je manje aktivista a daleko više pritiska okupatorske i kvinsliške propagande.

— Ramo, šta da radimo? — često je slušao pitanje.

— Da objašnjavamo, da bez predrasuda okupljamo sve one koji žele slobodu. Drugog puta nema. . .

Iz tog razloga je, kao sekretar »četvrte partijske ćelije« u Peći, lično okupljao mlade antifašiste i od njih stvarao hrabre borce za slobodu, za novo društvo.

Početak decembra 1941. bio je na sastanku Oblasnog komiteta KPJ, na kome je, upravo u nastojanju da se proširi i ojača oslobodilački pokret, rešeno da se u pojedine krajeve Kosova upute iskusniji partijski aktivisti.

Među prvima je krnuo Pavle Jovičević. Išao je preko Dakovice i Prizrena za Prištinu, Uroševac i Gnjilane.

Zima je već dobro stezala. Pečke ulice pokrio debeli sneg, a hladan vetar sa okolnih planina je probijao do kostiju.

— Kako je tek na kosovskoj visoravni? Tamo su zime uvek oštrije — pitao se Pavle, uzdajući se u svoju izdržljivost i dobro zdravlje.

— Prebrodiće se i to! — optimistički je mahnuo rukom.

Ramiz je na sebi imao tek kupljeni kaput. Skide ga i pruži Pavlu.

— Uzmi ga, Paljok — oslovi ga ilegalnim imenom. Pavle odbija:

— Nije hladno, izdržaću, Ramo, potrebniiji je tebi...

— De, brate, uzmi. Tebi je on sada potrebniiji. Ja ne idem na teren. Ostajem ovde...

Usred razgovora — neprijateljski vojnici

U starom, tananom sakou, Ramiz se po cići uputi iz sela u Peć. Žurio je da još te noći umnoži najnoviji letak Oblasnog komiteta KPJ.

»Danas se širom Jugoslavije bore Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i drugi s oružjem u ruci protiv okupatora« — pisalo je u letku. — »Zato se pred vama, narodi Kosova i Metohije, radi svestranog nacionalnog oslobođenja postavlja zadatak jedinstvene borbe i oružanih akcija, da bi se zajedno s drugim narodima Jugoslavije oterao zajednički neprijatelj...«

Ramiz je često sam pisao letke, prevodio sa srpsko-hrvatskog, umnožavao i rasturao.

— U revoluciji se ne bira! — naglašavao je svojim drugovima.

Posle toga se još izvesno vreme zadržao u Peći. Preko dana je čitao i pisao, a noću je održavao sastanke sa komunistima, skojevcima i simpatizerima oslobodilačkog pokreta. Oduševljeno je govorio o borbi koja se razgara širom Jugoslavije, o bratstvu i jedinstvu naroda i narodnosti Jugoslavije i lepšoj budućnosti za svakog čoveka.

— Čujete li partizanske topove kako gruvaju u Sandžaku i Crnoj Gori? — pitao je svoje sugrađane.

Takav rad, prirodno, nije mogao da ostane nezapažen od okupatora i domaćih izdajnika. Uostalom, oni za njim uporno tragaju još od onog dana kada je demonstrativno napustio opštinsku kancelariju u Istoku.

— Samo da uhvatimo Ramiza — bilo bi sve drugačije! — govorili su domaći izdajnici.

Putujući po selima i od kuće do kuće, radi širenja ideja oslobodilačke borbe, Ramiz se 20. marta 1942. godine opet našao u Peći. Odseo je kod svog prijatelja Muse Derviša. U toj kući su ga svi dobro znali i lepo, srdačno primili. Ali usred razgovora s ukućanima ču se lupka na vratima. Iz okolnih dvorišta je dopirao žagor neprijateljskih vojnika. Domaćica hrabro otvori prozor, gde je dočekaše pušćane cevi.

— Otvorite vrata! — vikali su karabinjeri.

— Slobodno otvori! — tiho reče Ramiz domaćicj i zavuče se pod okrugli stočić prekriven povećim vunenim ćilimom.

Italijanski vojnici udoše pa će unezvereno, natučajući albanski:

— Koga ovde ima?

— Nikoga sem nas dvoje i naše dece! — pribrano odgovori domaćin.

Fašisti su pretresli svakj ugao, tavan, pa su se popeli i na krov kuće. Kada izadoše u kući nastade radost.

— Ah, ukočih se ispod ovog stočića! Drugi put mi nadite malo veći — šalio se Ramiz.

Apostoli ili kalifi

Neočekivani pretres Musine kuće bio je samo deo široke akcije preduzete protiv komunista i pristalica oslobodilačkog pokreta u Peći i okolini. Svakodnevno su vršena masovna hapšenja, prebijanja i pljačke.

Oblasni komitet KPJ nije više mogao da deluje ovde, te se krajem marta preselio u Đakovicu koja je imala desetak odličnih članova KPJ i SKOJ-a. Razumljivo, mnogo više je bilo onih koji su izražavali spremnost da se bore protiv okupatora.

Boro i Ramiz se ni tamo nisu razdvajali. Zajedno su odlazili na sastanke, organizovali razgovore o raznim akt-

uelnim temama, pripremali mladi kadar za nove poduhvate.

Skromna tehnika sastavljena od jednog geštetnera i pisaće mašine, izrasla je u pravu štampariju u kojoj su umnožavani leci, kratki priručnici, brošure.

Ali ostajalo je vremena i za časakanje. Pored drugih teškoća oslobodilački pokret na Kosovu je morao da savlađuje i anateme koje su na njega bacale sve religije: islamska, katolička i pravoslavna.

Fašizam i sve ono što je sa njim došlo poistovećavani su sa osnovnim interesima religija. A uz to, kao stalni refren, ponavljane su, kako neki tvrde, Muhamedove reči:

— Onaj koji pogine za stvar vere doći će u večni raj.

A oni koji se nisu mirili sa fašizmom, pokretom koji je celo čovečanstvo vukao nazad — proglašavani su za nevernike.

Malo je ko mogao otvoreno da kaže da će onaj koji pogine protiv fašizma, za slobodu i bolju sutrašnjicu, za bratstvo naroda, zaslužiti poštovanje. O tome se najčešće moglo samo šaputati.

U svesti ljudi obnavljane su priče o nedelima hrišćana prema vernicima islama. Pričalo se o mukama koje su doživljavali uglavnom Albanci, pod upravom hrišćana.

— Oni koji sada narod pozivaju protiv vlasti, ne samo što su najvećim delom hrišćani, nego su čak i ljudi bez vere — govorilo se na sve strane. — Oni hoće da unište našu veru i porodicu.

Za Boru i Ramiza sve to nije bilo ništa novo, već samo još jedan detalj u borbi protiv nazadnih snaga. Ali su se sa tom anatemom na svakom koraku susretali i stalno su tragali za putevima kako da se ona savlada. Kako dokazati da komunisti ne vode krstiške ratove, već da žele istinsku slobodu i bolji život za svakog čoveka.

— Šta nas par stotina može da učini protiv tako rasprostranjenog mišljenja? — pitao je, u razgovoru, Ramiz svog druga Bora.

Kroz kapidžik u daljini se nazirao planinski vrh. Ramizov pogled je lutao u te daljine. Boro je ćutao. Mislio je šta da odgovori.

— Ništa nam, moj Ramo, ne preostaje nego da krenemo još smelije po ovom bijelom svijetu. A onda će i drugi krenuti našim stopama.

Ramiz se smeška.

— Davno, veoma davno, po svetu su lutali hrišćanski apostoli a kasnije Muhamedovi naslednici — halifi. Zaučudo i oni su se manuli tog posla. A ti predlažeš da mi danas, u dvadesetom stoleću, koristimo njihove metode.

Preseče na dva dela malu crvenkastu jabuku, koju je nepoznata osoba ostavila na njihovom prozoru, pa produži:

— No, možda si u pravu. Dobra iskustva nikada ne treba odbacivati. . .

Prekinuto „halo“

Razmišljajući o tome kako da se najbolje proslavi međunarodni praznik rada, Boro i Ramiz se setiše starog običaja da se nikad ne tuguje, mada je za tugu bilo dosta i razloga i mesta. U više mesta su pohapšeni mnogobrojni progresivni ljudi. Organizacije NOP-a su skoro desetkovane.

Ali baš tada, kada neprijatelj piruje treba reći da se želja za boljom sutrašnjicom ne može uništiti. Ona se ne može internirati, ubiti. Dok je ljudi biće i nje. A Prvi maj je baš praznik radnika i seljaka. Prilika da se ona oživi.

Nekoliko dana je umnožavan proglas CK KPJ u kome je stanovništvo obavestavano o uspešnom toku oslobodilačke borbe u Jugoslaviji.

Boro i Ramiz su povodom Prvog maja 1942. pripremili proglas u kome se govorilo o prilikama i zadacima antifašista i rodoljuba u ovom kraju naše zemlje:

»Narodi Kosova i Metohije!

Radnici, seljaci i građani!

Neka Prvi maj bude početak aktivne borbe protiv fašističkih okupatora. Otpočnite s uništavanjem svega onoga što koristi neprijatelju.

Ni grama rude, ni zrno žita za okupatore. Stvarajte borbenu jedinstvo naroda. Stvarajte partizanske odrede i s oružjem u ruci borite se za isterivanje fašističkih okupatora i uspostavljanja prave narodne vlasti. . . «

Proglas je naišao na dobar odjek.

Od Đakovice prema Prizrenu posečeno je više od 30 telegrafskih stubova. Telefonske veze su uništene ili oštećene i u okolini Prizrena, Peći i Kosovske Mitrovice.

Komandant đakovačkog garnizona uzalud je vikao na telefonistu da mu uspostavi vezu sa štabom italijanskih jedinica u Tirani. Nije mogao da obavesti svoje pretpostavljene o diverzijama.

Ali sem radosti, ta akcija je donela i nevolje.

Rano izjutra u Đakovici su blokirane skoro sve ulice. Karabinjeri su išli od kuće do kuće i odvodili ljude u zatvor. Strah i panika su zagospodarili.

Pred uperenim cevima

Ilegalcima u kući starice Đulše Pulje poručio je sused da se gube kud znaju.

»Neću da stradam zbog vas!« — poručio je odlučno. — »Ako ne otiđete sami, ja ću vas prijaviti vlastima«.

Domaćin kuće, u koju su se posle ovih pretnji u toku noćj prebacili Boro i Ramiz, takođe nije znao šta sa njima da radi.

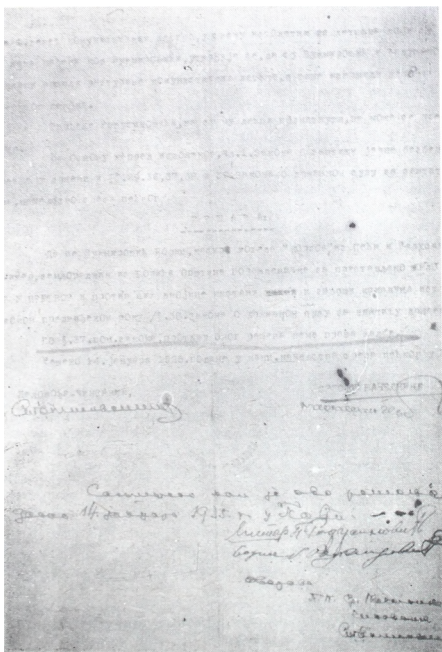
No, inače je bilo vreme da Oblasni komitet traži novo sedište. Prema Uroševcu, Lipljanu i Prištini su još ranije upućeni nekij članovi. Boro je hitno slao poruke.

— Da bismo od sebe mogli nešto dati, mislim da se Biro Oblasnog komiteta skoncentriše. Mislio sam u Prizren, ali bi tamo bili osuđeni na isti »zatvor«. Zato sam mišljenja da se ide za Kosovo (na područje Priština — Uroševac). Nemamo otuda nikakvog glasa, ali se moramo ipak seliti. . .

Sastanak celokupnog Biroa, a po mogućnosti i plenuma, ne bi rđavo bilo, jer bismo onda dali pregled dosadašnjeg rada i jasnost perspektiva. . .

U prvi sumrak Fadilj Hodža je žurio da prihvati Boru i Ramiza. Bojao se da ne padnu u ruke razbesnelih fašista, ali je sam uleteo u njihovu zamku. Na raskrsnici kod Mahmud-pašine džamije iznenadili su ga i uhvatili karabinjeri.

Te noći Boro i Ramiz su ipak izašli iz Đakovice i krenuli za Peć. Pošli su, ponajpre, da pomognu pećkim komunistima koji su krajem marta i u aprilu bezmalo desetkovani. Oni koji nekom srećom nisu otkriveni od okupatora i domaćih izdajnika ponovo su živnuli. I Boro je u novom pismu Vrhovnom komandantu drugu Titu imao mnogo više da kaže nego pre par meseci: da se i pored žrtava ređaju i skromne pobeđe.

Faksimil rešenja sreskog načelstva na osnovu kojeg je Bora Vukmirović uhapšen 14. I 1935. godine

Branilac crnogorskog sela

Zadovoljni obavljanjem poslom Boro i Ramiz su se pripremali za odlazak na područje Uroševca.

Sedeli su u kući Gilića u Vitimirici kada je stigla informacija da će ovo selo ponovo napasti grupa fašista i pljačkaša.

— A svega desetak ljudi imamo— neko reče.

— Niste vi to dobro izračunali. Imate najmanje dvanaest — unese veselost Ramiz. — Zar ste zaboravili na Bora i mene?

Uzeo je pušku i sa stražom krenuo da čuva crnogorsko selo od napadača.

Oko ponoći zaštekta mašinka. Straža se oglasi sa nekoliko hitaca. Municipija se čuvala. Pred zoru neko uputi u selo još dva kuršuma.

Jutro je teklo u dosetkama.

— Da se to, Ramize, napadači nisu od tebe uplašili?

On se smeškao:

— Znaju oni šta znači puška u rukama Mandušića Vuka? — podseti ih na njihovog omiljenog junaka o kome je pevao Njegoš.

Mali predah i lepo vreme iskoristio je još da pođe na čistu bučnu pečku Bistricu, da se bar malo odvoji od svakodnevnih briga. Odatle je predveče krenuo kod svog rođaka Muse. Taman je s domaćinom počeo razgovor, kad se na vratima pojaviše karabinjeri. Ramiz polete prema prozoru ali ga tamo sačekale cevi. I vrata se otvoriše.

Karabinjeri ga vezaše i odvedoše u komandu.

„Javi Boru da ne brine“

Odmah su došli specijalisti za saslušavanje i mučenje komunista i drugih boraca za slobodu. Jedan od njih izvadi na sto kesu novih eksera.

— Da ne komplikujemo stvari. Ovo su naši instrumenti da dobijemo odgovore na pitanja koja postavljamo. Ispod svakog nokta po jedan ekser, nije mnogo, a?

— Od vas niko ništa bolje i ne očekuje — odgovori mirno Ramiz. — Ja nemam šta da vam kažem. Vi možete da radite što vam je mila volja, ali znajte — nećete dugo.

U kuću Bora Vukmirovića dojurj dečak:

— Ramiza odvedoše! — jedva promuća.

— Ah, boga mu! — skoči Boro i opsova iako nije imao taj običaj.

Olovka kojom je nešto pisao pade sa stola na pod.

Sa njegovog lica prvi put otkako zna da je zreo čovek potekoše suze.

— Pa zar nam je i to sad trebalo?!

A u karabinjeriji, posle Ramizovih gordih odgovora, islednik skloni eksere a uze kobač.

— Ovo će ti biti lakše. Ovo je, uostalom, kao neko predjelo.

Pošto duga saslušanja, batine i pretnje nisu slomile Ramiza Sadikua, on je prebačen u Šermetovu kulu. Uprava zatvora je pozvala kovača.

— Hajde, majstore, »ukrasi« nam ovoga junaka!

Kovač je već znao o kakvom se »ukrasu« radi. Sa sobom je nosio veliki, težak, kovani lanac.

Jednu poveću alku mu je stavio oko vrata. Od nje se zatim granao debeli sindžir do ruku i nogu.

Takav okov do tada ovde niko nije ni video, a kamo li nosio.

Mnogi fašisti su trijumfovali. Očekivali su da će Ramiza time slomiti. On je, međutim, sve to primio kao nešto sasvim obično. Išao je ponosno kao da je ovaj okov ukras od perja. Pri susretu poznanika, na licu mu je lebdeo osmeh, kao da im je dovikivao: »Ništa to nije, drugovi«!

U zatvor su ubrzo stigle ilegalne vesti iz grada. U prolazu ga o tome obavesti Janko Lakićević iz Vitomirice, koga Ramiz jedva prepoznaše. Sav je pomodreo od zadobijenih batina. On još dodade da postoji redovna veza sa gradom.

— Baš lepo — obradovao se Ramiz. — Javi Boru da se ne brine za nas. Mi ćemo nastaviti rad ovde i u gradu, a on neka krene na dogovorenj put. Ja ću doći kasnije! — poručio je optimistički.

Sa rudarima Brezovice

Bez najboljeg druga Boro je krajem juna 1942. godine pošao tužan prema Prizrenu. Sunce je žestoko peklo. Okupatorski i kvislinški vojnici više su voleli da sede u hladu nego da zaviruju u dokumenta prolaznika.

Na putu od Prizrena prema Sredačkoj Župi srete Fadilja Hodžu koji je u međuvremenu, nakon one prvomajske akcije kada je uhapšen, pobjegao iz zatvora. Dug put je prevalio kao Ciganin: obučen u dronjke, sa štapom, jednim starim bakračem i polupraznim džakom.

— Majstore, kako ide kalaisanje?

— Pa, ide, ide, iako nije posao lak — razvuče se Fadiljov brk.

U Sredačkoj Župi, koja se bezmalo smatrala slobodnom teritorijom, laknu im. Pa tu je zaista prava sloboda! Političke organizacije su vrlo aktivne. Ljudi bez straha razgovaraju, spremni su za borbu. . .

I još jedno veliko prijatno iznenađenje. Pa tu je ona Borova devojka. Otkada se nisu videli. Odavno oboje osećaju i znaju da se mnogo vole, ali o tome nikada nisu jedno drugom ni reči progovorili.

»Da se venčamo — pomisli u sebi Boro. — Ali kako bi to izgledalo u ovim teškim ratnim danima. Svadbu da pravimo kada se gine. Ne, to ne ide. . .

Zarećimo se da ćemo se večno voleti i venčati čim dođe sloboda!« — pala je najzad odluka.

Nije bilo vremena čak ni za mala, skromna maštanja. Poslovi pritisli; tu susreti sa sekretarima partijskih organizacija na terenu, a zatim odmah put za selo Štrpce koje je utonulo u severne obronke Šar-planine. Sa falsifikovanim legitimacijama prešli su okupatorsku demarkacionu liniju, »bugarsko-italijansku granicu«, uz obrazloženje da idu na rad u rudnik hroma u Brezovici.

Stražari su znali da tamo nema dovoljno radnika. A taj rudnik im je neobično potreban. Bez hroma nema dobrog oružja.

U redu, prolazite! — kratko i strogo im rekoše:

No kad su došli u rudnička naselja radili su suprotno od onoga što su obećali na granici. Ne samo što nisu kopalili rudu već su nastojali da se omete njeno vađenje.

U razgovoru s rudarima dogovoreno je da se sabotira rad u rudniku i sprečava odnošenje našeg bogatstva u Nemačku.

— Ko će se boriti za vas, drugovi, ako ne vi sami? To je jedini put da postanete svoji gospodari a ne robovi drugih.

I sastali su se s prvim borcima za slobodu u ovom kraju.

— Bez puške nema slobode! — ohrabрили su ih.

Sutradan su Boro i Fadilj kamionom hitali ka Uroševcu. Ispred varoši su sišli i pošli u selo Bibe. Tražili su kuću Ilije Milačića.

— Na njivi se, žanje ječam.

Esonogi mladić ih je poveo u polje. Pozdraviše se sa žeteocima pa i sami uzeše srpove da žanju.

Uveče su se već nalazili u selu Softoviću. Tu su ih sačekali poznati partijski i vojni funkcioneri Kosova: Pavle Jovičević, Mita Miljković, Petar Brajović i drugi. Puno starih, dragih drugova, poznanika i saboraca. Razgovoru nigde kraja.

Antifašistički i revolucionarni pokret na Kosovu, i pored svih teškoća, plima i oseka, beležio je uspon. Boro je žurio da prikupi i analizira sva iskustva i izvuče potrebne zaključke koji bi pomogli brži porast narodnooslobodilačkog pokreta.

Šta radi Ramiz?

Krajem jula 1942. godine u selu Grbolama, nedaleko od Uroševca, ponovo se sastao Oblasni komitet.

U maloj, seoskoj sobi sedelo je dvadesetak ljudi. Boro je podneo izveštaj o političkoj situaciji i vojnim pitanjima. Govorio je, kao i obično, mirnim, odmerenim glasom.

— Napredak je vidljiv, ali mi ne smijemo i ne možemo da budemo zadovoljni. Ono što smo do sada učinili tek je početak. . .

Sada je naš prvi i osnovni zadatak da stvaramo partizanske odrede i da se Albanci još više uključuju u borbu. . .

Na tom sastanku je rešeno da se formira prvi partizanski odred od Albanaca, i pokrene oblasni list »Glas naroda«.

— Ah, što nam je sada potreban Ramiz? — jadikovao je često Boro i tražio obaveštja kako je, šta radi i da li se može nekako izvući iz zatvora?

— Vi ste kao sijamski bliznaci, nerazdvojni i u mislima — neko se, valjda, našalio.

»Da li da se pravdam ili ne?« — pitao se Boro. Za trenutak počuta tražeći pravu reč.

— Pa ako su ovi narodi ovde sijamski, da jedni bez drugih ne mogu, onda smo i mi takvi.

— Ta, nije to nikakav podsmeh, nego šala Boro, brate, — nastavi sagovornik.

— Verujem, ali sam kod takvih pitanja suviše osetljiv — oseti i sam da je to bila vesela dosetka. Zbolela ga je s obzirom na neizvesnu sudbinu njihovog zajedničkog druga.

U pećkoj Šeremetovoj kuli, koja je pretvorena u zatvor užasa, Ramiz je ležao okovan 25 dana. Taman toliko koliko je bilo potrebno da se karabinjeri i domaći izdajnici uvere da ne postoje okovi koji mogu da slome ljudsku upornost i odlučnost.

U tiranskom logoru

U zatvoru se, naprotiv, sve više osećalo Ramizovo prisustvo. Primećivalo se neko komešanje i sve izrazitiji prkos zatvorenika. Čak i oni koji su pod batinama nešto i otkrili o partijskom radu, počeli su da menjaju i poriču svoje izkaze.

— Bilo bi najbolje da se taj Ramiz nekako smakne — predlagao je otvoreno šef policije.

Italijani su drugačije rezonovali. Vodili su računa o sebi i odjeku svoje politike.

— To je poznat i uticajan čovek. Stvorili bi kod Albanaca veće nezadovoljstvo prema Italiji, a to nama nije u interesu.

Zato su se odlučili na nešto drugo. U zatvor se ponovo pojavio kovač. Ramizu su skinuti okovi. Kod upravnika mu je bez ikakvog objašnjenja podnet zapisnik o saslušanju. Na papiru je nešto napisato na italijanskom jeziku.

Ramiz se okrenu upravniku:

— Je li ovo taj albanski jezik koji ste nam vi okupatori doneli?!

Upravnik zatvora ga grubo opsova, ali ipak pozva prevodioca.

— To je sve netačno i ja takav zapisnik ne mogu da potpišem.

Nekoliko dana kasnije su ga strpali u kamion. Odvezli su ga u nepoznatom pravcu. Prvu noć je proveo u prizren-

skom zatvoru. Sledećeg dana je bez hleba i vode, prebačen u tiranski logor.

Trećeg dana se našao pred islednikom prekog vojnog suda u Tirani.

— Ja sam komunista. To je sve što imam da kažem!
— odgovorio je Ramiz kratko na postavljeno pitanje oficira.

Štab partizanskog odreda »Emin Duraku — Berbat«
marta 1943. godine

Ne znajući šta da preduzme, oficir se sa svojim saradnicima konsultovao na francuskom jeziku, jer je obavešten da Ramiz razume italijanski.

— Nemojte se mučiti — prekide ih zatvorenik, takođe na francuskom. — Ja nemam šta više da vam kažem.

— Vi govorite francuski? — začudj se islednik.

— Kako čujete, pomalo.

— Šta ste učili?

— Prava.

— Čudno, otkud vi pravnik pa komunista? Sa takvim obrazovanjem Albanac danas može lako da dogura do ministra.

— Sasvim tačno — odgovori Ramiz. — Pogotovo što ima i onih koji se jedva potpisuju. Ali vi kao pravnik,

isto kao i ja, znate da ima uzvišenijih i plemenitijih ideala od položaja i služenja tudinu i bogatstvu.

Oficir prekog vojnog suda nije više pozivao Ramiza na saslušanje.

Titovo pismo — reči ohrabrenja

Na Kosovo, gde se nalazi Boro, najzad je stigla toliko očekivana poruka druga Tita.

Iz Bosne gde se nalazio Vrhovni štab, putovala je ko zna kuda do Crne Gore, a otuda su je doneli Stanko Burić i Voja Lakčević.

U pismu napisanom 22. XI 1942., ali koje je stiglo tek nakon par meseci, stajalo je:

»Dragi drugovi,

Primili smo vašu rezoluciju s partijskog savjetovanja i pismo od Crnog (Bora Vukmirovića — primedba pisca) od 23. II 1942. godine. Čitajući rezoluciju sa vašeg savjetovanja konstatovali smo da su izvjesne stvari nepravilno postavljene, ali su vaši zaključci u osnovi pravilni. Vi ste na toj konferenciji sami uočili postojanje nacionalnih suprotnosti koje su uglavnom smetnje za mobilizaciju najširih masa protiv okupatora. Uočili ste da okupator baš te nacionalne suprotnosti u punoj mjeri iskorišćava da bi lakše porobljavao narod Kosova i Metohije.

Slabost vaše rezolucije jeste u tome što vi niste dovoljno jasno i precizno formulisali vaše odluke po pitanju pridobijanja šiptarskih masa i pobijanja antagonizma između Slovena i tih masa. Niste takođe uočili tu činjenicu da na Kosovu i Metohiji postoje dve različite petokolonaške klike.

Jedna je velikosrpska, koja je prvih meseci okupacije bila potisnuta i koja u poslednje vrijeme dolazi sve više do izražaja kao instrumenat okupatora... Ta petokolonaška klika je glavni krivac da su šiptarske mase zadojene mržnjom prema doseljenicima, odnosno Srbima i Crnogorcima. Druga petokolonaška klika jeste proalbanska, odnosno ta koja u prvom redu služi okupatoru i s čijom se pomoću ona nada održati feudalni način izrabljivanja siromašnih seljaka na Kosovu i Metohiji.

Mi znamo — pisao je dalje Tito, da je situacija na Kosovu i Metohiji baš zbog tih razloga vrlo zapletena, te nije lako našim partijskim kadrovima da se u takvoj situaciji snađu. Ali iskustvo iz ostalih pokrajina Jugoslavije u toku ove šesnaestomjesečne narodnoslobodilačke borbe može vam poslužiti radi lakše orijentacije.

Na Kosovu i Metohiji stanovništvo je pretežno šiptarsko i, prema tome, jasno je da je vaša osnovna zadaća neumorno i uporno raditi među tim stanovništvom, naročito siromašnim, i dokazivati mu potrebu oružane borbe protiv okupatora, jer to znači boriti se za istinsku slobodu albanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji. Ovaj strah pred povratkom na staro treba razbiti time što će se ta masa ubijediti da se jedino u zajedničkoj borbi sa ostalim narodima Jugoslavije, koji se isto tako bore protiv ovog starog, može albanski narod na Kosovu i Metohiji spasiti od ponovnog porobljavanja . . .«

Tiho je ukazao na uspehe i greške. Njegove reči nisu sekle, već su učile, savetovale i ulivale snagu i volju da se rad nastavi sa još većim poletom i da se postigne i ono što bi u svim drugim uslovima izgledalo nemoguće.

Titove reči su osvetljavale činjenice s kojima su se aktivisti na Kosovu neprestano suočavali. To pismo je skinulo veo koji je inače tešku i zamršenu situaciju na Kosovu još više zamagljivao.

Prvi odred na Kosovu

Smišljen i naporan rad davao je sve veće rezultate. Blizu 2.000 ljudi položilo je partizansku zakletvu. Širom Kosova radilo je preko 80 narodnooslobodilačkih odbora.

I broj diverzija partizanskih jedinica se povećavao. Krajem septembra 1942. osnovan je prvi albanski partizanski odred »Zejnel Ajdini«, nazvan po onom Albancu i prvoborcu na jugu Srbije koji je iste godine junački poginuo dok je početkom oktobra formiran Šarplaninski odred.

Sada je bilo potrebno da se vojna delatnost objedinjava i vodi iz jednog centra. Zato je sredinom oktobra 1942. formiran Privremeni glavni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju. Fadilj Nodža je određen za komadanta, a Boro Vukmirović za političkog komesara.

Kada se nekoliko dana kasnije, krajem oktobra 1942, Boro ponovo javio drugu Titu, imao je mnogo više da kaže:

»Mi smo formirali jedan šiptarski odred od 12 ljudi. Danas je jedini put tako dolaziti u dodir sa širokim seljačkim masama... Nastojaćemo na svaki način da formiramo još takvih malih odreda. Računamo da će biti prilaženja...«

Po već ustaljenoj praksi, javio je i o razvoju Partije:

»Organizaciono: u sva mjesta naše oblasti smo prodrli. Ali veliki prostori sela ostali su po strani. Sada se do njih može doprijeti jedino partizanskim putem.

Imamo sedam MK, 486 članova, 47 ćelija. Od toga 35% radnika, 45% seljaka i 20% intelektualaca. U zatvorima i internaciji je preko sto partijaca...«

Nije zaboravio ni da javi o propagandnom radu. U ratnim i revolucionarnim danima to je itekako važan posao.

»Nastojimo da na svaki način upotpunimo manjak u partijskom materijalu. Tako smo do sada umonžili preko 250 primeraka »Osnove Ljenjinizma«, Proletara...«

Da bi obaveštavali mase počeli smo da izdajemo list za narod »Liniju će te videti«. Do sada su izašla dva broja. On izlazi na dva jezika. Sredinom septembra smo izdali proglas za Albance.

Organizacije u Prizrenu i Prištini izdaju listove »Jedinstvo« i »Slobodu«...

Uz taj izveštaj Boro je dostavio prepis pisma Miladina Popovića iz Albanije. Na kraju je dopisano nekoliko rečenica o planovima rada u bliskoj budućnosti i na kraju kratak, Boroov potpis »Crni«.

„Podmlađivanje“ u logoru

Za sve to vreme Ramiz je čamio daleko od svog kraja i od svoje zemlje, u tiranskom logoru. Ali je i tamo vodio istu borbu.

Kad je došao u tiranski logor imao je utisak kao da je stigao u neko dobro znano mesto, kod svojih starih prijatelja i poznanika. Naime, logor je bio pun ljudi sa

Kosova. Istih pogleda su bili i građani Albanije koji su takođe u velikom broju dospeli u njegove žičane ograde.

Ramiz j odmah uključen u centralo partijsko rukovodstvo logora.

Vrlo živ politički život postao je još sadržajnije. U okviru ideološkog rada održavani su svakog dana predavanja o raznim temama. Podrobno su proučavani materijali koji dolaze tajnim stazama iz grada.

Zatim je rešeno da se prokopa kanal ispod zatvorskog zida i organizuje bekstvo zatvorenika. Kašikama, viljuškama i prstima počeo je mukotrni posao. Odjednom je rad prekinut.

— Neko nas je izdao! — saopšteno je u strogoj diskreciji.

Krajem novembra 1942. odnekud stiže glas da će se, povodom nacionalnog praznika, pomilovati neki politički zatvorenici. Stampa je to delimično potvrdila, ali je prećutala da se pomilovanje daje uglavnom onima koji su krali, pijančili ili pravili tuče. Ova povlastica je pružena samo malom broju mladih nepunoletnih političkih zatvorenika.

— Probaj da izađeš sa ovim dečacima! — predložio je Ramizu Kočo Dzodze.

— Ne šali se, Kočo. Zar ne vidiš kakva mi je brada. Trebalo bi da skinem punih deset godina — odgovori Ramiz poznatom komunisti Albanije, koji se takođe nalazio u logoru.

— Mi ćemo te podmladiti.

Nastade pravo veselje.

— Ukoliko se uspe biće dobro. Ako poduhvat propadne dobićeš batine pa šeć opet doći k nama.

U logoru se nalazio i Kolj Široka iz Prizrena, sekretar jedne partijske ćelije u zatvoru. Iako je bio mladi imao je poduže brkove.

— Zašto ti to ne sečeš, Kolj? — upita ga Ramiz.

— Ako počnemo svi da se spremamo malo ko će biti oslobođen.

— Ja ne idem bez tebe! — preseče razgovor Ramiz.

Sutradan su, sa navučenim beretkama preko čela, došterani i šćučureni, da bi izgledali manji i mladi, krenuli prema starom zatvoru gde se nalazila logorska uprava. Išli su sa drugim imenima. Dečaci Sami Peja iz Peći i Hajrudin Vulkani iz Prizrena dobrovoljno su se saglasili da Ra-

miz i Kolja izađu pod njihovim imenima. Oni će ostati u zatvoru.

Na izlasku iz kruga, ograđenog bodljikavom žicom, stražar i pratilac zagledaše se u Ramiza.

— Jesi li ti baš nepunoletan?

Praveći se da ništa nije čuo Ramiz prođe pored stražara, a pratilac zavrte glavom.

— Sada ćemo mi to viditi.

U starom lepom Prizrenu

Odlazeći prema starom zatvoru naiđoše na ulicu. Pažnju pratioca skrenu izlog prodavnice, a zatim i neki poznanik. Taj mali trenutak Ramiz i Kolj iskoristiše.

— Stoj, pucaću! — vikao je stražar, ali oni utekoše.

Pre nego što su krenuli na Kosovo želeli su da se vide s Mladinom Popovićem i Dušanom Mugošem koji su u to vreme radili pri CK KP Albanije. Dok su čekali na taj susret Ramiz nije mirovao. Svakog dana je izlazio u grad, raspitivao se o uslovima života i raspoloženju naroda i sticao nove poznanike. U tome je prošlo desetak dana, ali nikako da se vidi s Mladinom i Dušanom.

— Nemamo vremena da dugo čekamo — zaključi Ramiz predloži da odmah krenu na Kosovo.

Za Skadar je prvo pošao Kolj. Lutao je ceo dan dok je pronašao druga iz tiranskog zatvora. Tražio ga je po davnom, već zaboravljenom opisu kuće u gradu u kome nikad ranije nije bio. Sutradan je očekivan Ramiz.

— Ja ću ga sačekati! — insistirao je gostoprимljiv domaćin, koji je Ramiza takođe upoznao u tiranskom logoru. — Upozoravao je Kolja da je on ovde u Skadru nepoznat te za policajca može lako da bude sumnjiv.

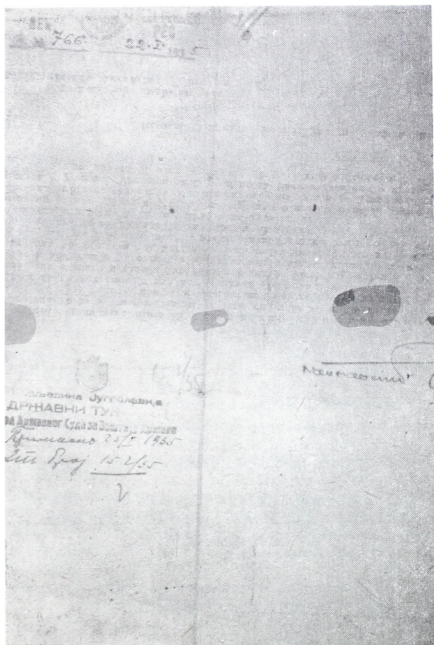
Došao je jedan autobus, ali ne i Ramiz u njemu. Nije ga bilo ni u drugom. Kasno uveče se domaćin vrati zabrinut.

— Ko zna šta se dogodilo? Nema ga. Možda je ponovo uhapšen?

Dva dana kasnije iz obližnje ulice neko se raspitivao za Kolja.

Ramiz traži Kolja — javili su susedi — pripadnici NOP-a Albanije.

Ramiz je došao u Skadar tačno po dogovoru. Ali, kako na zakazanom mestu, kod autobuske stanice nije bilo

Izveštaj sreskog načelnika o hapšenju Bora Vukmirovića

Kolja, pomislio je da mu se na putu nešto dogodilo, da je pao u ruke okupatora, pa je sam potražio smeštaj kod Skadrana. Sasvim slučajno našao se u istom delu grada gde se smestio Kolj.

Kuća u kojoj su desetak dana živeli često je posećivana. Skadarski komunisti su se interesovali za iskustva jugoslovenskih drugova, a Ramiz i Kolj su se trudili da što više čuju o njihovom radu.

— Ostanite kod nas! — predlagali su im iskreno.

Borba protiv fašizma je bila zajednička, svih naprednih ljudi, bez obzira na državne granice.

— Vrlo rado bismo ostali, ali smo dobili zadatke da se vratimo na Kosovo.

Odmicali su prvi dani januara 1943. godine.

Po dogovoru, na izlazu iz Skadra prema Kuksu kao slučajno je stao poveći kamion prekriven ciradom. Ramiz i Kolj se ukopaše među sanduke i džakove prepunog kamiona.

Na putu ih je dugo pratio vlažan sneg. Pod njegovom težinom cirada je pritiskala Kolja i Ramiza. A oni ni da se okrenu, ni da se pomere bilo gde. Sa svih strana ih priklještili nekakvi džakovi i sanduci šećera.

Uveče se kamion zaustavio u centru Prizrena, ispred starog šadrvana. Ramiz hitro skoči. Za njim pohita Kolj. Pomoli glavu ali ugleda italijanskog islednika koji ga je maja 1942. godine uhapsio i saslušavao.

— Gde baš na njega naiđoh! — prekori sebe i ratnu sreću.

I ponovo se uvuče pod ciradu. A kad nešto kasnije izađe nikako da pronađe Ramiza.

Ali to je njegov rodni grad. Pošao je putem starih veza i nađe ga. Ramiz je već sedeo sa Džavidom Nimanijem, sekretarom Mesnog komiteta Partije. Pričao je o onome što su proteklih dana ostavili iza sebe i o poslovima koji ga čekaju.

Nezvani gost

I ove dane, koje je proveo u starom i lepom Prizrenu, Ramiz nije koristi za odmor. Upravo se osećao ornim za rad kao da je došao sa odmora. Ni jedan posao mu nije izgledao težak.

Partizanski listovi i radio »Slobodna Jugoslavija« javljali su da se širom zemlje, uporedo sa razvijanjem oslobodilačke borbe, stvaraju novi organi vlasti. Tako je činjeno i na Kosovu. U Prizrenu je već delovao Gradski narodnooslobodilački odbor. Ali u selima je trebalo još mnogo rada. . .

— De Džavide, pozovi ti one tvoje prijatelje.

Naredne srede, kada je u Prizrenu pijačni dan, u Derdezovoj kući su se okupili Grekovčani. Formiran je seoski narodnooslobodilački odbor.

Na putu prema sedištu Oblasnog komiteta i Privremenog štaba za Kosovo, Ramiz se nekoliko dana zadržao u Uroševcu. Tu je slučajno saznao da se priprema »gala — večera« za ugledne funkcionere grada.

Na svečani prijem stiže nezvani gost. Mirno skide kaput, otrese sa njega sneg i predstavi se:

— Ja sam Ramiz. . . Koliko vidim, s nekima se ovde poznajem.

Gosti i domaćin se zaprepastiše. Znaju oni mnogo o Ramizu. Poslednje vesti su, međutim, govorile da je on ubijen, druge su tvrdile da je u zatvoru, ali su svi znali da je on komunist i da radi sve suprotno od onoga što oni hoće, što oni čine. Ništa nisu imali zajedničkog osim što su ponikli na istom tlu.

— Trebalo bi da se znamo — procedi kiselo domaćin.

Ostali ćute. Nedostaje žagora.

— Ja nisam došao ovde da se mrko i popreko gledamo, već da otvoreno razgovaramo — prekide Ramiz neprijatnu tišinu.

Prisutni, očevidno nerado, prihvatiše razgovor. Šta su drugo i mogli kad je već nezvano upao u kuću?

Istina, oni su uglavnom ćutali. Uostalom šta bi i rekli kada su se prodali okupatoru i verno mu služili. To Ramizu nije smetalo. On im je uverljivo i sa žarom pričao o idealima kojima se rukovode jugoslovenski komunisti — sinovi svih naroda, a među njima i Albanaca, u borbi protiv fašista.

— Hoćemo i moramo da budemo slobodni. Hoćemo i drugačije društvo, pravednije, bolje. Hoćemo sreću za svakog čoveka. . .

Govorio je i o žrtvama i razaranjima koje je fašizam doneo ne samo narodu ovoga kraja već celom čovčanstvu.

— Zar ne vidite da Musolini želi istrbljenje Albanaca kojima se predstavlja kao prijatelj?

Na kraju ih Ramiz pozva da preispitaju sebe:

— Vidite šta radite dok ne bude kasno!

Uto zagrabi preko praga i izgubi se u mraku.

U kući tek tada poče rasprava o onome što se dogodilo.

Ramiz je već bio u selu Staro Gradsko, kod Lipljana, gde se nalazio Oblasni komitet.

— Gde si ti, druže, toliko? — dočeka ga veselo Boro. — Putuješ po svetu a ovde toliki poslovi čekaju?

Zagrljaj je dugo trajao. Nakon šestomesečnog rastanka Boro i Ramiz su ponovo zajedno.

„Samo hrabro, Andruška“

Imali su mnogo jedan drugome da kažu. Iza njih je stajalo veliko iskustvo, uspesi i neuspesi. Posle uspona dolazili su prolazni porazi i obratno. Ali u celini, oslobođilačka borba je stalno jačala. Nije ona više bila samo ideal komnista već mnogih ljudi, radnika, seljaka, zanatlija, službenika.

Početkom januara 1943. godine od odreda »Zejnel Ajdini« formirana su dva nova. Prvi, (pod isti mimenom) je dobio zadatak da deluje u okolini Uroševca, a drugi »Emin Duraku« — na rlaciji od Prizrena do Peći.

Oblasni komitet se nalazio u selu Tankosiću. Tu je formiran novi, treći partizanski odred koji je upućen prema Karadaku na Skopsku Crnu Goru, pa je i nazvan Karadački odred.

U njegovom stroju bio je Borov mlađi brat Andrija. Pošto se sa svim borcima pozdravi, Boro pride i njemu:

— Samo hrabro, Andruška!

Pogledom je dugo pratio kolonu koja se gubila u noći.

Prvi izveštaji opravdavali su Borove nade. Odredi su uspešno prebrodili vatreno krštenje. Iz Karadačkog odreda stiglo je i pismo u kome je stajalo da ga je narod vrlo srdačno prihvatilo.

No, nesreća dođe kad je čovek najmanje očekuje.

Baš u tom periodu okuaptori su angažovali jake snage i započeli svoju »zimsku ofanzivu« protiv partizana, komunista i svih naprednih ljudi. Sela su paljena, srpski i crnogorski živalj je, uz veliki teror, iseljavan, ljudi, žene i deca ubijani. . .

Sredinom januara stiže nemila vest da je partizanski odred »Zejnel Ajdini« razbijen. Većina boraca je izginula. Preživelo ih je svega nekoliko, tek toliko da bi ispričali šta se dogodilo u toj stravičnoj noći.

I Oblasni komitet se nalazio u stalnoj opasnosti da padne u ruke okupatora i domaćih izdajnika. Neprestano je menjao mesto boravka. Gde se zanoćilo nije se čekala zora.

Jedne takve noći sredinom februara 1943. nalazio se nedaleko od sela Grbola. Mraz je toliko stezao da je od njega šuma pucketala kao da je u plamenu.

U zoru im skrenu pažnju na sebe usamljeni putnik prekriven injem. Kad im se približi prepoznadoše borca Karadačkog partizanskog odreda. Svi -e oko njega okupiše.

— Kako ratuju junaci? — pokuša neko da odagna zlu slutnju.

— Iznad Vitine blokirale su nas jake bugarske jedinice. Odred nam je razbijen. Andrija je poginuo, družo Boro.

Niko ne zna šta da kaže. Kako sve to da primi. To je težak poraz za sve.

— Sloboda je skupa i preskupa — prekide Boro u neko doba to mučno ćutanje koje je izgledalo dugo kao večnost i predložio da se hitno okupe preostali borci, da se Karadački odred, svakako, sačuva.

Selo od koga je ostala samo jedna kuća

Do podne u Grbole stiže još nekoliko preživelih boraca Karadačkog odreda. Meštani i politički aktivisti su se trudili da im ublaže bol i povrate snagu. Staja Staleović im je ustupio svoju najlepšu sobu.

Susedi su donosili hranu i toplu odeću.

Popodne se malo smiri mećava. Sneg prestade da pada pa se i sunce ograši slabim i hladnim zracima.

Neko, međutim, primeti vojsku od Uroševca.

Upotrebiše i doglede ali niko ništa ne vidi. Ne prođe dugo a dotrča omladinka Jovanka i javi da je selo blokirano. Sa svih strana okružili su ga kvislinški dobrovoljci i »vulentari«, mobilisani seljaci.

Zametnuta je borba protiv daleko jačeg neprijatelja. Iz kuće su se čuli retki alj precizni plotuni. Niko se nije predavao, ni jedna se vrata pred izdajnicima i okupatorskom vojskom nisu dobrovoljno otvorila.

Pre ponoći obruč je razbijen. Borci Karadačkog odreda i članovi Oblasnog komiteta su se srećno izvukli.

Kad je svanulo fašisti su priredili krvavi pir. Ubijali su i zverski klali ljude. U kući Staletovića, gde su boravili partizani, zatvorena je veća grupa seljaka i onda je kuća zapaljena.

Nekoliko ljudi je bajonetima isečeno. Od sela je kasnije ostala samo jedna kuća.

To što se dogodilo kod Vitine, i ovde u Grbolama, bilo je samo delić onoga što su činili fašisti u hajci protiv narodnooslobodilačkog pokreta na Kosovu.

— Nikako da dignemo glavu! — jadao se Ramiz.

No, moralo se misliti o sutrašnjici i živima. Da bi nadoknadili gubitke Boro i Ramiz su sami odlazili na straže, sami pravili zasede i obavljali sve druge poslove koje je zahtevalo to teško, ratno vreme, kada se ne zna gde smrt čeka.

U području Uroševca više nisu mogli da opstanu Oblasni komitet i Privremeni glavni štab Kosova. Članovi rukovodstva su se razišli u razne krajeve Kosova da samostalno deluju.

— Tako ćemo izbeći opasnost koja nam preti i doprijeti rasplamsavanju borbe.

Boro i Ramiz su krenuli u Đakovicu, Pavle Jovićević u gnjilanski kraj, a ovde je ostao Stanko Burić.

Pogledom je Boro išao od jednog do drugog, uoči samog rastanka.

— Smelo i srećno drugovi — reče im Boro.

Ramiz im samo čvrsto steže ruke. Time je sve rekao.

Prve subote nakon ove odluke, kada je ovde pijačni dan, iz Uroševca je krenuo automobil. Njegova sirena u

ime njih još jednom pozdravi ovaj kraj i hrabre ljude koji su ostali u njemu. Kao gosti Ismeta Šaćirija, uglednog učitelja, oni su napustili grad i preko Prizrena uveče stigli u Đakovicu.

Puške se ponovo oglasiše

Đakovicu oni dobro poznaju, ali i u njoj se o njima prilično znalo. Narodnooslobodilački pokret je doživeo novu plimu. Na ulicama su se češće pojavljivali leci. Izvedeno je nekoliko akcija u gradu i okolini. Omladinac Zejnel je bacio bombu na grupu italijanskih fašista i žandarma.

Partizanski odred »Emin Duraku« koji je savladao neprijateljsku »zimsku ofanzivu«, sredinom marta je napao jednu italijansku kolonu i naneo joj teške gubitke: poginulo je i zarobljeno dvadesetak italijanskih vojnika i uništeno nekoliko kamiona. Krajem marta Odred se dao u poteru za poznatim izdajnicima, zlikovcima i pljačkašima.

Partizanske puške su se s prolećem oglasile ne samo u Đakovici već i u drugim mestima.

Iz ostalih krajeva Jugoslavije su takođe stizale povoljne vesti. Fašisti su doživljavali velike poraze i na drugim stranama.

Na istočnom frontu kod Staljingrada razbijene su i zarobljene elitne nemačke jedinice.

Boro i Ramiz su pisali novu poruku — poruku ohrabrenja — svojim sugrađanima:

»Sviće zora oslobodnja porobljenih naroda. I mora svakome da bude jasno da samo oružanom borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika može doći do slobode. Stoga je KPJ, koja se od svog postanka bori za slobodu i pravo svih naroda Jugoslavije, poslala svoje borce, najbolje si-nove u smelu borbu, da bi svojim primerom pokazala pravi put oslobođenja...«

I druge organizacije narodnooslobodilačkog pokreta: narodnooslobodilački front, antifašistički front žena i omladine obnavljane su i nicali nove. Javljale su se spontano, iz srca ljudi.

Nek bratstvo sebi prokrči put

Uveče Ramiz je sedeo u jednoj sirotinjskoj kući na periferiji Đakovice. U polutama, oko počađale lampe, okupilo se nekoliko skojevaca, mladih članova Partije i nekoliko staraca.

— Vidimo da se moramo boriti. Mi smo oduvek bili protiv tuđina. Ali ljudi hoće da znaju zašta se mi borimo. Jer, sada imamo svoju državu, i svoje škole, i svoju vlast.

Ramiz je s pažnjom pratio svaku reč.

— Nemamo mi ništa. Ama baš ništa. Mi tek treba da se borimo za svoje škole, za svoju zemlju i za svoju narodnu vlast.

Uto jedan mladić, kao da se nalazio u školskoj klupi, zatraži reč dizanjem dva prsta.

— Je li tačno da treba opet da živimo zajedno sa Srbima i Crnogorcima. Mi smo poseban narod.

— Ako malo bolje razmislimo videćemo da je odgovor na to pitanje prilično jednostavan. Mi se moramo boriti za svoja prava i poštovati prava drugih. Tu, zajedno s nama su Srbi i Crnogorci. Mi moramo zajedno živeti s njima i oni s nama. To je jedini put opstanka i za njih i za nas.

— Ali, znaš koliko smo muka podneli u onoj Kraljevini Jugoslaviji? — podseti dalje neko od prisutnih.

— Kako da ne znam — odgovori Ramiz. — No, zbog toga ne može da se ne voli svoja rodna gruda, a još manje da se zbog toga služi okupatoru, da se mrzi drugi narod. . .

Kapidžik iznenada lupi. Sva lica se okrenuše tamo.

— Ništa, ništa. Da otvorimo, neka malo uđe čistog vazduha — dodade starac iz ugla zadimljene sobice.

Ramiz produži svoje izlaganje.

— A ako me pitate šta o ovome misle napredni ljudi Srbi i Crnogorci, Turci i dr. onda sam siguran da bi i oni ovo isto rekli što i ja govorim.

Iz novčanika izvuče komadić papira.

— Tako misle i svi komunisti Srbi, Crnogorci i drugi. Eto baš, sada se setih, još dok sam u školi bio, pesmica jednog naprednog radničkog pisca koji je o tome vrlo lepo pevao. Mnogo sam je voleo pa je i dandanas čuvam.

Papirić pruži mladiću pored sebe. On tihim glasom pročita: poznate stihove Koste Abraševića:

»Dosta je mržnja, sebičnost kruta
vekovno ljudski davila rod,
nek bratstvo sebi prokrči puta,
nek svane sreća, blaženstva god«...

Pismo roditeljima

Posle dužeg perioda evo redovne veze, pa se Boro javi roditeljima u Peći. Do njih su svakog časa stizale svakojake vesti.

»Nisam ni ranjen a ni mrtav. To su priče naših neprijatelja« — pisao je roditeljima.

Dodao je da mu je sa drugovima lepo, a onda je tek potvrdio tužnu vest o njegovom bratu.

»O Andriji što ste čuli sasvim je tačno. Ali mi moramo biti junaci i to razumeti i dostojanstveno podnijeti.«

Na kraju je izrazio nadu da će se verovatno uskoro videti:

»Ako ikako bude moguće nastojaću da dođem do vas.«

I Ramiz dopisa nekoliko reči, kao pozdrav svojim dragim prijateljima.«

»Javite mojima da sam i ja dobro i primite mnogo pozdrava od Vašeg Ramiza«.

„Neka narodi uređuju svoj život kako žele“

Potkraj marta dosta posla su imali oko pripremanja oblasnog lista »Zani—Glas«. Oni su njegovi osnivači, urednici, pisci, štampari i rasturači.

Boro je pisao uvodnik.

»Borba za slobodu samo jednog naroda, a ne za slobodu svih — jeste nerazumjevanje današnje borbe i ne gledanje dalje od nosa...«

Zatim je detaljno pisao o ciljevima oslobodilačke borbe.

»Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije nema geslo uništenja naroda, nego bratstvo naroda. Da se zajedničkom borbom isteraju okupatori i unište sve njegove sluge — da se izvojuje sloboda za sve narode, a onda neka oni uređuju svoj život kako hoće« — pisao je Boro.

Ramiz je polemisao sa okupatorskom i kvislinškom propagandom koja je nastojala da spreči šire uključivanje albanskog stanovništva u narodnooslobodilački pokret.

»Prelaz italijanskih fašističkih osvajača na teritoriju Jugoslavije i okupacije Kosova, izdajnici su hteli da predstavljaju kao oslobođenje albanskog naroda koji je 23 godine nosio teški jaram velikosrpske gospode. Ali te trule parole albanskih izdajnika i Musolinijevih skutonoša kao i stvaranje mnogo razvikane »Velike Albanije« znači proširenje Musolinijeve kolonije na Balkanu, znači ropstvo još jednog dela albanskog naroda pod fašizmom« — pisao je Ramiz.

U susret Tempu

Tek što je završen martovski broj lista »Zani—Glas« došao je Fadilj Hodža, komandant partizanskog odreda »Emin Duraku«. Dirljiv susret nakon tromesečne neizvesnosti.

— Malo si oslabio, Fadilje?

— Važno je da je glava na ramenu!

Nakon kraćeg razgovora, njih trojica, Boro, Ramiz i Fadilj, smišljali su plan novih akcija s ciljem da se, čim šume ozelene, proširi oružana borba. Rešeno je da Boro i Ramiz napuste Đakovicu i krenu s Odredom.

Sledeće noći borci partizanskog odreda »Emin Duraku« upali su u Đakovicu i pokušali atentat na Ali Bokšija, poznatog fašističkog slugu i palikuću.

Boro i Ramiz su žurili da sa najnovijim odlukama upoznaju organizacije.

»Potrebno je da se za partizanske odrede pripreme svi ilegalci i svi drugi koji žele da se bore za slobodu. Njih će prihvatiti naš odred...«

I samj su se, Boro i Ramiz, pripremali da krenu sa Odredom »Emin Duraku« prema Uroševcu, gde je planiran novi sastanak Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo.

Kada su 7. aprila završili poslednje pripreme, iz Prizrena stiže kurir. Doneo je poruku da je stigao delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ Svetozar Vukmanović — Tempo i da Boro i Ramiz odmah pođu tamo.

Sutradan uveče, po dogovoru, u Dakovicu je ponovo ušao Fadilj sa grupom partizana da prihvati Boru i Ramiza kako bi zajedno krenuli na dogovoreni put. Ali umesto da ugleda draga lica domaćin kuće mu uruči ceduljicu.

»Mi ćemo prvo ići u Prizren, a otuda ćemo doći na dogovoreno mesto. Tamo ćemo, prema dogovoru, održati prošireni sastanak Oblasnog komiteta. Zato ti odmah sa Odredom kreni...«

Potsećali su ga da ne zaboravi da prihvati Stanka Burića u selu Vreću, ispod Goleša, ne znajući da je Stanko nekoliko dana ranije poginuo.

Veče se već spustilo kada su Boro i Ramiz izašli iz male sobice. Srdačno su se pozdravili sa domaćinom, uz želju da se ponovo vide — u slobodi.

Zagrljeni u smrt

Pošli su sami kako ne bi skrenuli pažnju vojnika i policajaca koji su se vrzmali na svakom koraku. A sem toga već je počinjao policijski čas.

Na periferiji grada ih je čekao automobil, isti onaj kojim je Tempo došao iz Tirane u Prizren. Kada su prolazili pored Mehmed—pašine džamije u njih se zagleda pekar, koji je često okupatorima bio pri ruci.

— Ja ove ljude ne poznajem!

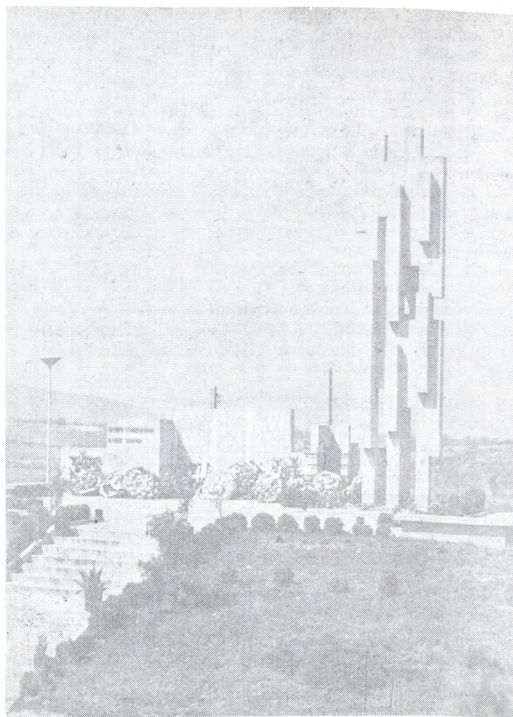
Ta primedba je bila dovoljna da pobudi radoznalost agenata koji su pored njega jeli tople lepinje.

Boro i Ramiz nisu imali drugog izlaza nego da beže.

Agenti pripucaše.

Kad je već bio nadomak poslednjih kuća, Boro oseti da mu niz nogu lije krv. Ipak, trčao je još stotinak koraka, a zatil je pao. Bauljao je do groblja, ali ga stiže čopor karabinjera i policajaca.

Ramiz je bežao suprotnom ulicom. Uleteo je u jedno dvorište, a iz njega se preko visokog zida prebacio u drugo u kome je bilo više žena na večernjem selu. Kad ugledaše nezvanog stranca podigoše galamu. To pomože poteri da ga pronađe i uhvati.

Spomenik Bori i Ramizu u Landovici kod Prizrena

Okupatori i domaći izdajnici su više naslućivali nego što su stvarno znali ko im se nalazi u rukama. Pa ipak su priredili svečane sastanke proričući kraj oslobodilačkom pokretu na Kosovu.

— Svršeno je sa komunistima! — držane su zdravice. Boro i Ramiz nisu ni jednu reč izustili pred islednicima.

Okupatorj i domaći izdajnici nisu smeli dugo da ih drže ovde. Očekivali su da se svakog trenutka ponovo pojave partizani.

Desetog aprila 1943. godine povelu su ih prema Prizrrenu. Već se osećao dah proleća mada se sneg još beleo na Prokletijama. Na njivama su obavljani prvi poljski radovi.

Išli su polako po blatnjavom putu. Oko deset sati pre podne, stigli su blizu sela Landovice. Kuće su udaljene, okolo nikoga, sem nekoliko seljaka na njivama. I po koja ptica.

Domaći izdajnici i karabinjeri koji su ih sprovođili pridoše im i počеше da otkopčavaju lanac s kojima su ih vezali jednog za drugoga.

— Prvo ovoga! — reče jedan od egzekutora, pokazujući na Bora.

Ramiz je čuo taj razgovor pa se svom snagom baci prema svom drugu.

— Ne, ne možete nas rastaviti! — uzviknuše obojica gotovo u istom trenutku.

Revolverski hicj prekinuše njihove usklike slobodi i bratstvu.

Boro je imao trideset i jednu, a Ramiz dvadeset i osam godina.

To je bio kraj njihovog života ali ne i njihovog dela.

Ideal hiljada znanih i neznanih

Težnju za slobodom, boljim životom i za bratstvom naroda nikakva sila više nije mogla da uništi.

Nije se to moglo učiniti ni streljanjem Bora i Ramiza. Srećniji ljudskiji život postao je ideal hiljada znanih i neznanih.

Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije koji se borio za te ciljeve, upravo iz tog razloga, iz te suštine, da je taj ideal već živeo u srcima hiljada ljudi, nije mogao da se slomi. Naprotiv, on je sve bliže rastao, postajao sila jača od svakog oružja.

Na Kosovu istog meseca kada su Boro i Ramiz poginuli proširuju se partizanski odredi i stvaranju novi. Delegat

Vrhovnog štaba održao je više sastanaka u Prizrenu i Gnjilanu.

Tokom jeseni 1943. godine delovalo je više krupnih jedinica sastavljenih od Kosovara.

Poslednjeg dana 1943. (31. XII 1943.) sastao se Oblasni narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju, jedinstveni organ nove vlasti za celu pokrajinu.

Krajem novembra 1944. Kosovo je slobodno.

U završnim borbama za oslobođenje naše zemlje, Kosovo je dalo osam brigada sa oko 50.000 boraca: Srba, Albanaca, Crnogoraca, Turaka i Muslimana. Istovremeno, sa isterivanjem okupatora počela je izgradnja nove Jugoslavije, nove socijalističke zajednice ravnopravnih i slobodnih ljudi o kakvoj su toliko maštali i za kakvom su se borili Boro i Ramiz.

Važniji datumi i događaji

- 26. VII 1912:** u selu Burcige, okrug Plovdiv, Bugarska, rođen Borislav Vukmirović Boro. U Peć je došao kada je imao devet godina.
- 21. X 1915:** rođen u Peći, u siromašnoj činovničkoj porodici, Ramiz Sadiku Baca.
- 1929:** počinje obnova KPJ na Kosovu i Metohiji, nakon njene zabrane 1921. godine.
- Decembra 1931:** formirana u Peći prva ćelija KPJ na Kosovu.
- Septembar 1933:** Boro Vukmirović primljen u članstvo KPJ. Istog meseca Ramiz Sadiku postao član SKOJ-a.
- 1934:** u Peći formiran Mesni komitet KPJ. Boro je njegov član.
- Januara 1935:** uhapšen Boro Vukmirović. Pred islednicima je imao hrabro držanje.
- 1935:** Ramiz primljen u KPJ.
- Jul 1937.** formiran Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju; Boro je organizacioni sekretar, a Ramiz član Biroa Oblasnog komiteta.
- April 1941:** Ramiz Sadiku kao vojnik učestvuje u borbama protiv nemačkih osvajača u području Bjelovara, a Boro u okolini Prizrena.

- Jun 1941:** Ramiz Sadiku je sekretar Privremenog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju.
- 7. jul 1941:** u okviru priprema za ustanak, formiran Vojni komitet za Kosovo i Metohiju s Borom Vukmirovićem na čelu.
- Jul 1941:** formiran Kopaonički partizanski odred, prva partizanska jedinica na Kosovu i Metohiji.
- Jun 1942:** Ramiz Sadiku je uhvaćen u Peći od okupatora odakle je kasnije prebačen u tiranski logor.
- Jula 1942.** Boro Vukmirović i članovi Biroa OK prelaze na područje Uroševca.
- 27. septembar 1942.** formiran partizanski odred »Zejnel Ajdini« — prvi partizanski odred sastavljen od Albanaca.
- Novembra 1942:** formiran šarplaninski partizanski odred.
- Decembar 1942:** Ramiz beži iz tiranskog zatvora; januara 1943. stiže na Kosovo.
- Januar 1943:** formiran partizanski odred »Emin Duraku« i Karadački partizanski odred.
- Februar 1943:** Boro i Ramiz se iz područja Uroševca prebacuju u Đakovicu.
- 7. april 1943:** Boro i Ramiz uhvaćeni u Đakovici pri odlasku u Prizren na sastanak sa delegatom VŠ NOV i POJ Svetozarom Vukmanovićem — Tempom.
- 10. april 1943:** Boro i Ramiz, zagrljeni, streljani u Landovici, nedaleko od Prizrena.*
- 6. mart 1945:** za izvanredne zasluge u razvoju radničkog pokreta, za razvijanje bratstva i jedinstva naših naroda i herojsko držanje pred neprijateljem, Boro Vukmirović i Ramiz Sadiku su proglašeni za narodne heroje. Bili su to prvi narodni heroji sa Kosova.

* Kasnije će, u nekim posleratnim publikacijama, greškom, biti upisano da su Boro Vukmirović i Ramiz Sadiku streljani 10 dana kasnije, tačnije rečeno 20. aprila 1943. Taj netačan datum je u javnosti prihvaćen i on se u Landovici i širom Kosova, manifestacijama zbratimljenog naroda, obeležava kao dan njihove smrti za lepša svitanja Kosova i cele naše domovine. Ta očevidna greška, međutim, ni u čemu ne umanjuje izuzetan značaj njihovog životnog dela, veličinu i lepotu njihovog ljudskog primera.

SADRŽAJ

Strana

Poruka: Sreća se stvara	— — — — —	5
Svetlost Dankovog srca	— — — — —	7
Ramiz, jogunasti dečak	— — — — —	9
Dodoše lopovi	— — — — —	10
Slučajno poznanstvo	— — — — —	12
Tri koraka napred	— — — — —	13
Može li se izmeniti priroda	— — — — —	14
U hotelu »Korzo«	— — — — —	15
Na čelu hrabrih	— — — — —	17
Na gradskoj trošarini	— — — — —	19
Fudbal i religija	— — — — —	20
Opet u školi	— — — — —	22
Radnom narodu	— — — — —	24
Vežan lancem za bukov sto	— — — — —	25
Filozofsko razmišljanje	— — — — —	26
Ovo je od danas čelija KPJ	— — — — —	29
Ministar nije održao govor	— — — — —	30
Hapšenje u manastiru Dečanima	— — — — —	32
Položen je temelj autonomije	— — — — —	35
Osnivanje Oblasnog komiteta	— — — — —	36
Istorijski proglas	— — — — —	37
Neće tuđu zemlju	— — — — —	39
Bolest koja se zove frakcionaštvo	— — — — —	40
Zubor izvorske vode	— — — — —	42
Govornik sa stanice	— — — — —	43
Susret sa drugom Titom	— — — — —	45
Na čuvenoj konferenciji u Zagrebu	— — — — —	46
Govor ispod hotelskog balkona	— — — — —	47
Na frontu kod Daruvara	— — — — —	48
Okupirana ali ne i pokorena	— — — — —	51
Glas razuma	— — — — —	51
Noć u planini	— — — — —	51
Brz na jeziku i na delu	— — — — —	54
Dva vuka	— — — — —	55
So i hleb starca Idriza	— — — — —	55
Tri ratna sastanka	— — — — —	57
Sa komunistima Albanije	— — — — —	59
Uzmi moj kaput	— — — — —	61
Usred razgovora — neprijateljski vojnici	— — — — —	62
Apostoli ili kalifi	— — — — —	63
Prekinuto »halo«	— — — — —	65

Pred uperenim cevima	— — — — —	66
Branilac crnogorskog sela	— — — — —	68
»Javi Boru da ne brine«	— — — — —	68
Sa rudarima Brezovice	— — — — —	69
Šta radi Ramiz	— — — — —	71
U tiranskom logoru	— — — — —	72
Titovo pismo — reči ohrabrenja	— — — — —	74
Prvi odred na Kosovu	— — — — —	75
»Podmlađivanje« u logoru	— — — — —	76
U starom lepom Prizrenu	— — — — —	78
Nezvani gost	— — — — —	80
»Samo hrabro, Andruška«	— — — — —	82
Selo od koga je ostala samo jedna kuća	— — — — —	83
Puške se ponovo ogłasiše	— — — — —	85
Nek bratstvo sebi prokrči put	— — — — —	86
Pismo roditeljima	— — — — —	86
»Neka narodi uređuju svoj život kako žele«	— — — — —	87
U susret Titu	— — — — —	88
Zagrljeni u smrt	— — — — —	89
Ideal hiljada znanih i neznanih	— — — — —	91
Važniji datumi i događaji	— — — — —	92

Oslobođeno plaćanja poreza na promet, mišljenjem Republičkog sekretarijata za kulturu SRS, broj 413-796/73-02 od 3. 12. 1973. godine.

